

Univerzitet u Sarajevu
Filozofski fakultet
Odsjek za historiju
Katedra za arheologiju

Saša Buljević

Naselja i naseobinske strukture neolita na području Bosne i
Hercegovine

Mentor: Doc. dr. sc. Adnan Kaljanac

Sarajevo, 2018

Sadržaj

Uvod.....	- 2 -
Lisičići lovačko-skupljačko naselje u kasnom Neolitu?	- 5 -
Prvi građevinski stratum.....	- 6 -
Drugi građevinski stratum.....	- 15 -
Treći građevinski stratum.....	- 20 -
Lovačko – skupljačka zajednica u kasnom neolitu: „degeneracija“ migracijskih grupa ili autohtoni razvoj?	- 22 -
Nebo: lovačko-stočarsko sezonsko naselje.....	- 25 -
Prva građevinska faza.....	- 26 -
Druga građevinska faza.....	- 30 -
Obre I: kolonizacija ili autohtoni razvoj?	- 32 -
Obre II: Kontinuirani razvoj naselja Obre I.....	- 41 -
Prva građevinska faza.....	- 42 -
Druga građevinska faza.....	- 43 -
Treća građevinska faza.....	- 45 -
Kontinuirani razvoj ili migracija?	- 46 -
Okolište: Dezintegracija kroz sezonske migracije i konkurentnost?	- 52 -
Zaključak.....	- 60 -
Literatura.....	- 62 -

Uvod

U praistorijskoj arheologiji jedno od najkompleksnijih pitanja predstavlja početak domestikacije životinja i biljaka odnosno proces poznat kao neolitizacija. Zbog čega su lovačko-skupljačke zajednice u jednom trenutku promijenile način privređivanja i društvenog uređenja, i kojim mehanizmima su se navedena dostignuća širila? Odgovor na ovo kompleksno pitanje arheolozi su pokušali da daju od samog začetka arheologije kao naučne discipline. Današnji prostor Bliskog istoka je označen kao izvor neolita koji predstavlja skup određenih društvenih i ekonomskih karakteristika. Širenje neolita je objašnjeno kroz migracije gdje je ostatak teritorije jednostavno bio kolonizovan od strane prvobitnih neolitskih zajednica. Neolitizacija područja jugoistočne Europe stavljena je u vremenski okvir 6 milenijuma p.n.e. a kao kraj neolita se uzima intenzivnija proizvodnja metalnih artefakata koja počinje oko 3 milenijuma p.n.e. U oba slučaja tokom jugoslovenski arheolozi su početak neolita posmatrali kroz difuzioni pristup sa izuzetkom Š. Batovića koji je neolitske zajednice na obali Jadrana posmatrao kao autohtone. Neolitizacija ostatka područja Hrvatske je objašnjena migracijama zajednica sa područja Panonije. Neolitizacija prostora današnje Srbije se može takođe posmatrati iz dvije dominantne perspektive: difuzione i autohtone. Difuziona teorija se temelji na teorijskim postavkama kulturno-istorijske arheologije u kojoj se sve glavne promijene u okviru stila i tehnoloških inovacija materijalnih ostataka interpretiraju kroz migracije iz centra, gdje su razvijene određene tehnološke i stilske odlike, ka kolonizovanoj teritoriji. Druga teza iako zastupana od pojedinih arheologa posebno nakon otkrića lokaliteta Lepenski vir većinom je zanemarena u okviru arheološkog diskursa u regiji. Difuziona teza se najviše oslanja na stilsku izvedbu keramičkih predmeta i uvođenje istih putem migracija, kao i pretpostavku da je za autohtoni razvoj potrebno prisustvo neke vrste keramičkog neolita gdje bi se ostvarili uslovi za inovaciju i razvoj keramike kao osnovne odlike neolita. Kulturno-istorijski pristup teritorij današnje Srbije gleda kao prostor nenaseljen ili slabo naseljen, zbog nedostatka materijalnih ostataka koji bi ukazali na postojanje mezolitskih zajednica na području današnje Srbije i generalno jugoistočne Evrope. Pretpostavljeno mjesto migracija se uzima kao Anadolija i navedenu tezu između ostalih zastupa N. Tasić koji na osnovu stila ukrašavanja keramike ukazuje na visoku srodnost društvenih zajednica Anadolije i Balkana. Autohtona teza je u novije vrijeme počela da okuplja sve više pristalica, međutim difuziona teza je još uvijek opšte prihvaćena kod arheologa u Srbiji i šire. Srejski je među prvima zagovarao razmatranje dominantnih

difuzionih postavki i ukazao na moguć samostalni razvoj i domestikaciju životinja od strane stanovnika Lepenskog vira. Savremeni autori koji zagovaraju autohtoni razvoj zajednica na području Balkana djelimično koriste difuzione postulate prvenstveno stilskog i tehnološkog uticaja, ali odbacuju masovne migracije kao jedini mehanizam širenja stila i tehnologije. Treća teza koja je nastala spojem i pokušajem pomirenja dva suprotstavljena ekstrema je tzv. „mozaik“ teza, koja pretpostavlja stvaranje farmerskih enklava i adaptaciju lovačko-skupljačkih zajednica na sjedilački način života pod sredstvom farmerskih enklava. Navedeni teorijski okvir primjenjen je na tzv. Sjeverobalkansko-panonskom kompleksu gdje je na osnovu keramičkih artefakata zaključeno da je autohtoni udio bio dominantan u stvaranju „starčevačke kulture“. Percepcija daljeg razvoja neolita na području navedenih država je takođe obilježena autohtonim i difuzionim pristupom. Promjene tokom neolita iz perspektive difuzionista su interpretirane migracijama, prilivom novih grupa sa novom „kulturom“. Difuzionisti svaki novi stilski izražaj predstavljaju kao upliv novih zajednica koje smjenjuju stare asimilacijom ili uništenjem. Izuzetak predstavljaju Lepenski vir i Jadranska obala zbog očiglednosti autohtonosti zajednica koje su živjele na tom prostoru. Autohtona teza s druge strane kritikuje rigidan stav difuzionista i otvara mogućnost da je svaka zajednica bila u mogućnosti da razvije drugačiji stil nakon određenog vremena kroz promjenu ukusa, usvajanjem novih ideja kroz kontakte itd. U Bosni i Hercegovini nailazimo na istu situaciju. Autohtoni razvoj se pripisuje „butmirskoj kulturi“ zbog jedinstvenog dekorativnog stila na keramičkim artefaktima. Ovaj rad ima za cilj da sagleda neolit iz druge perspektive. Stoga naselja će biti glavni fokus istraživanja, jer kao ekonomski i društveni sistemi sadrže mnogo više informacija o interakciji unutar zajednice od keramičkih artefakata.

Problematika naselja i njihovog značaja za shvatanje društveno-političkih odnosa unutar neolitskih zajednica u bosanskohercegovačkoj arheologije je većinom bila podređena kulturno-istorijskoj metodologiji, tipologiji i hronologiji. Materijali, i način izgradnje naseobinskih struktura, njihov raspored i karakter su većinom zanemareni. Interpretacije su naseobinske građevine okarakterisale kao „tipično neolitske“ ili su se ograničavale samo na opis istih bez detaljnijeg objašnjenja njihovog značaja u određenoj zajednici. Interesantno je da su naprimjer raniji radovi arheologa A. Benca sadržavali smjelije interpretacije određenih građevina pomoću etnološke građe. Kasnije je korištenje etnologije napušteno i zamjenjeno opisima artefakata i komparacijama koje daju veći osjećaj egzotnosti napisanog. Navedeni pristup je rezultat kristalizacije metodologije kulturno-istorijske arheologije na području nekadašnje Jugoslavije i šire. U glavnom fokusu su „kulture“ definisane najčešće na osnovu

stila keramike i vremenski određene uz pomoć hronologije. Svi ostali artefakti pokretni i nepokretni su stavljani u drugi plan i zanemaren je njihov potencijal kao alata za bolje shvatanje društveno-političkih odnosa unutar i izvan neolitskih zajednica. Navedeno se najilustrativnije može vidjeti u djelu „Praistorija Jugoslovenskih zemalja“ gdje razmjer stranica posvećenih tipologiji, stilu ukrašavanja, geografskog rasprostiranja određenih „kultura“ znatno nadmašuje broj stranica koje obrađuju vjerovanja, karakteristike naselja, ekonomiju itd. Fokus na stilu i hronologiji je takođe produkt odsustva većeg broja sistematskih iskopavanja na području Bosne i Hercegovine. Strategija bosanskohercegovačkih arheologa se većinom zasnivala na rekognosciranju i sprovođenju manjih arheoloških iskopavanja čiji je cilj bio određivanje „kulturne“ i hronološke pripadnosti određenih lokaliteta. Informacije prikupljene manjim sondažnim istraživanjima su ograničene i nije ih moguće iskoristiti za rekonstrukciju društvenih, ekonomskih i političkih odnosa unutar neolitskih zajednica što je cilj ovog rada.¹ S druge strane nekoliko sistematski istraženih lokaliteta pruža dovoljnu količinu materijala za rekonstrukciju pojedinih elemenata društveno-političke i ekonomske organizacije. Većina lokaliteta obrađenih u ovom radu su sistematski istražena u periodu između 1950. i 1980. godine od strane A. Benca. Jedini izuzetak predstavlja neolitsko naselje u Okolištu čije je istraživanje izvršeno recentnije od strane tima njemačkih stručnjaka u saradnji sa Zemaljskim muzejem Bosne i Hercegovine. Lokaliteti koji su obrađeni u radu izabrani su na osnovu nivoa istraženosti i informacija dobijenih tokom istraživanja. Svako poglavlje predstavlja jedan lokalitet koji je sistematski istražen. Poglavlja sadrže istorijat istraživanja, raspored istraženih naseobinskih struktura i intepretaciju istih. Naseobinske strukture su korištene kao indikator određenih društvenih odnosa, društvene dinamike unutar naselja i razvoja naselja. Privreda je takođe tretirana kao bitan element pri strukturiranju društvenih odnosa koji direktno utiče na distribuciju naseobinskih struktura.

---

¹ Arheološki lokalitet Butmir predstavlja jedan od najznačajnijih otkrića u početnoj fazi bosanskohercegovačke arheologije. Arheološka iskopavanja na Butmiru su izvršena između 1893. i 1896. i u tom periodu predstavljalo je epohalno otkriće u domenu praistorijske arheologije. Na lokalitetu je pronađeno mnoštvo artefakata od kojih se posebno izdvaja keramika. Nažalost uprkos postojanju mnoštva zemunica, arhitektonski objekti su nedovoljno opisani zbog akcenta na pokretne artefakte.

Lisičići lovačko-skupljačko naselje u kasnom Neolitu?

Neolitski lokalitet Lisičići se nalazi 1 km od naselja Lisičići i 7km od grada Konjica. Lokalitet je situiran na njivama Čiševine koje sada leže ispod nivoa vode vještačkog Jablaničkog jezera.²

Neolitsko naselje u Lisičićima je otkriveno početkom pedesetih godina površinskim prikupljanjem materijala Pavao Anđelića što je povod sprovođenja zaštitnih istraživanja neposredno prije izgradnje brane i potapanja lokaliteta.³ Lokalitet Lisičići je istraživan u tri navrata 1952, 1953 i 1954 godine.⁴ Ukupno je istraženo 810 m².

U istraženom prostoru A. Benac je definisao III građevinska stratuma u sklopu kojih je idnifikovano 22 objekata koji su interpretirani kao stambene jedinice.⁵ Struktura naselja kao i oblik nastambi je potpuno drugačiji u I, II i III građevinskom stratumu.⁶

Prvi građevinski stratum naselja sadrži 16 stambenih objekata od kojih su pojedini djelimično istraženi tokom arheoloških iskopavanja.⁷ U navedenom sloju stambeni objekti su građeni isključivo u vidu zemunica, najčešće nepravilnog ili ovalnog oblika.⁸ Pored stambenih objekata pronađeno je mnoštvo jama kao i ognjišta na otvorenom od kojih je najznačajnije središnje ognjište oko kojeg su bile koncentrisane zemunice.⁹

Alojz Benac je naselje datirao u kasni neolit i prvenstveno na osnovu oblika keramike definisao kao lokalitet „hvarsko-lisičićke kulture“.¹⁰ Stanovnike Lisičića je svrstao u mediteranski „kulturni krug“. Pojavu različitih tipova keramike koji su povezani sa mediteranskim područjima, prvenstveno italijanskim ostrvima, interpretirao je isključivo kao rezultat migracija.¹¹ Činjenicu da je zajednica u neolitskom naselju Lisičići koristila lovačko-

---

² Benac 1954, 132.

³ Benac 1954, 132.

⁴ Benac 1958, 7.

⁵ Benac 1958, 6, 7.

⁶ Benac 1958, 28 – 33.

⁷ Benac 1958, 13 – 18.

⁸ Benac 1958, 13 – 18.

⁹ Benac 1955, 53.

¹⁰ Benac 1958, 63 – 68.

¹¹ Batović 1979, - 618.

skupljačku strategiju kao oblik privređivanja, A. Benac je objasnio kao „degeneraciju“ pristiglih migracijskih grupa uslijed nepovoljnih uslova za zemljoradnju.¹²

Nakon istraživanja i interpretacije koju je A. Benac ponudio za Lisičiće interesovanje za ovo naselje gotovo da prestaje. Činjenica da se radi o lokalitetu lovačko-skupljačke zajednice u kasnom neolitu je potpuno zanemarena.

Razlozi ovakvog pristupa mogu biti višestruki: prihvatanje interpretacije „degeneracije“ migracionih skupina; nespremnost kritike teorijske postavke jedne od najautoritativnijih figura arheologije nekadašnje Jugoslavije, pogotovo Bosne i Hercegovine; i neuklapanjem slike Lisičića u difuzioni model neolitizacije današnjeg prostora Bosne i Hercegovine. Stoga je potrebno pružiti alternativni model i karakter društvene zajednice u Lisičićima koji neće biti ograničen kulturno-istorijskim pristupom, te će obuhvatiti više perspektiva i pružiti alternativnu interpretaciju razvoja neolita na prostoru BiH.

Da bi se izbjeglo ponavljanje sadržaja radova A. Benca gdje su detaljno iznesene informacije o izgledu, dimenzijama i sadržaju zemunica, jama i ognjišta u ovom poglavlju će se koristiti informacije koje su značajne za određivanje društvene dinamke zajednice u Lisičićima. Pažnja će takođe biti usmjerena na funkciju određenih nasebinskih struktura i njihovog značaja u formiranju društvenih veza unutar i izvan naselja.

Prvi građevinski stratum

Prvi građevinski stratum naselja se može podijeliti na dva dijela. Centralni dio koji se sastoji od ognjišta kružnog oblika promjera 2m, izgrađenog od sitnih i krupnih oblutaka. Ognjište je smješteno u plitkoj jami na koju se nadovezuju dvije jame sličnih dimenzija i nepravilnog oblika. U južnom kraku jame 2 i sjevernom kraku jame 3 locirana su vatrišta. Drugi dio naselja se sastoji od stambenih objekata koji su kružno raspoređeni oko centralnog dijela. Između centralnog i stambenog dijela naselja nalazi se slobodan prostor.¹³

U kasnom neolitu uobičajno je postojanje centralnog prostora koje je najčešće interpretirano kao „trg“ naselja, odnosno mjesto okupljanja stanovnika. Za razliku od Lisičića u dosada istraženim neolitskim naseljima na području BiH u centralnom dijelu nisu pronađene strukture koje bi ukazivale na aktivnosti koje su se tu odvijale. Veličina centralnog ognjišta

---

¹² Benac 1958, 77.

¹³ Benac 1958, 23.

kao i činjenica da je pažljivo izgrađeno i održavano ukazuje na njegov značaj za stanovnike Lisičića.¹⁴ Pored same konstrukcije ognjišta u blizini je pronađeno mnoštvo životinjskih kostiju, gara i pepela. U jamama 2 i 3 pored vatrišta pronađeni su takođe ostaci životinjskih kostiju i keramike.¹⁵

Istraženi dio stambenog naselja sastoji se od 16 zemunica nepravilnog oblika koje okružuju centralni dio naselja.¹⁶ Osim stambenih objekata pronađene su prateće strukture: ognjišta i jame koje su korištene kao ostave i klinovi za izradu keramičkih artefakata.¹⁷ Oblik zemunica kao i raspoređenost istih varira. Jasno je da u domenu orijentacije objekata, njihovih oblika nije postojala uniformnost. Međutim moguće je primjetiti nekoliko pravilnosti na osnovu kojih možemo podjeliti zemunice na nekoliko grupa:

Zemunice nepravilnog oblika sa manjom izbočinom, koja je načešće bila popločana kamenjem i sadržavala tragove gara, pepela ili kućnog lijepa.¹⁸ Orijehtacija izbočine varira: SI (A2, A3, A7, A9), I(A1, A14), SJ (A8), J (A11), Z(A5, A8).¹⁹

Zemunice ovalnog oblika bez izbočine: A15, A4, A6, A16, A4 (potrebno je naglasiti da navedene zemunice nisu do kraja istražene tako da postoji mogućnost da su imale sličnu strukturu kao zemunice navedene iznad).²⁰

Zemunice specifičnog oblika koji se ne može svrstati u navedene kategorije: A10, A12 i A13.²¹

Pored kategorizacije prema obliku, zemunice je takođe moguće podjeliti na one u kojima je pronađeno vatrište: A1, A2, A3, A5, A6, A8, A11, A15; i bez vatrišta: A4, A7, A14, A9, A10, A12, A13, A16.²²

Nasebinske jedinice su građene tehnikom pletera i blata, sa djelimično popločanim podom.²³ U zemunicama A1, A3, A4, A7, A9, A10, A13 u unutrašnjosti je konstatovan banak čije dimenzije variraju od objekta do objekta.²⁴ U izgradnju zemunica A13 i A10 je uloženo više

---

¹⁴ Benac 1958, 24.

¹⁵ Benac 1958, 23.

¹⁶ Benac 1958, 29.

¹⁷ Benac 1958, 31 – 32.

¹⁸ Benac 1958, 14.

¹⁹ Benac 1958, 15.

²⁰ Benac 1958, 15 – 16.

²¹ Benac 1958, 15 – 18.

²² Benac 1958, 15 – 18.

²³ Benac 1958, 30.

²⁴ Benac 1958, 15 – 18.

vremena i truda s obzirom da je podnica zemunice A10 bila premazana glinom, te da su se stubovi i krovna konstrukcija razlikovali po načinu izgradnje od ostalih objekata.²⁵ Zemunica A13 je specifična iz više razloga, prvenstveno zbog korištenja masivnijih stubova prilikom gradnje, karakterističnog interijera i objekata kojeg je Benac nazvao „tronom“.²⁶

Na osnovu navedene strukture naselja moguće je odrediti pojedine društvene aspekte i društvenu dinamiku unutar naselja. Materijali od kojih su naseobinski objekti izgrađeni, nivo energije i vremena uloženog u konstrukciju objekta reflektuju naseobinsku mobilnost stanovnika.²⁷

Visoka naseobinska mobilnosti zajednice se očituje u materijalima koji su korišteni za izradu naseobina. U tom slučaju koriste se resursi koji su u izobilju dostupni u neposrednoj okolini. Prilikom izgradnje naseobina obrada lako dostupnog materijala je veoma niska ili se materijali koriste u izvornom obliku. Oblici podnice u kratkotrajnim naseobinama su nepravilni i odražavaju nedostatak bilo kakvog formalnog uređenja i planiranja prilikom izgradnje, što ukazuje na manji vremenski period uložen u izgradnju naseobinskih objekata.

U suprotnom kada je riječ o niskoj naseobinskoj mobilnosti resursi koji se koriste za izgradnju naseobina su visoko obrađeni, većeg kvaliteta i izdržljivosti, te se u cijeli proces izgradnje naseobine ulaže više vremena i energije.²⁸ Za naseobine sa niskom naseobinskom mobilnošću karakteristično je da su izgrađene od kamena, obrađenog drveta u vidu daski, te korištenjem raznih primjesa u lijepu.²⁹ Nakon inicijalno visokog ulaganja energije i vremena u izgradnju naseobine, očekuje se minimalno ulaganje i održavanje tokom života unutar naseobinske jedinice.³⁰

Za razliku od navedena dva ekstrema moguće je identifikovati i zajednice sa srednjim nivom naseobinske mobilnosti. Naselja navedenih zajednica su izgrađena od lako dostupnog materijala sa dodatnom obradom. Prilikom izgradnje naseobina utrošak vremena i energije je manji od drugog tipa naselja ali je utrošak energije u održavanje naseobina veći. Ovu strategiju koriste zajednice koje sukcesivno odnosno sezonski naseljavaju isti lokalitet.³¹ Razlike između trećeg tipa i drugog tipa naselja se odlikuju u strategiji subzistencije i

---

²⁵ Benac 1958, 16 – 17.

²⁶ Benac 1958, 17.

²⁷ Smith 2003, 167.

²⁸ Smith 2003 166.

²⁹ Smith 2003 167.

³⁰ Smith 2003, 166.

³¹ Smith 2003, 166.

strukture naseobina.³² Naseobine izgrađene u cilju sukcesivne okupacije smanjuju utrošak vremena ponovne gradnje i uništavanja kampa i opravdane su u slučaju postojanja sezonski predvidljivih resursa u blizini naseobine.³³

Naselja drugog tipa su karakteristične za sedimentarne zajednice sa niskom naseobinskom mobilnošću.³⁴ Vrste naseobina su najčešće nadzemne, pravouglone tlocrta, dok je privreda zasnovana na uzgoju žitarica.³⁵ Naselja trećeg tipa se najčešće sastoje od zemunica, dok je privreda bazirana na lovu ili intenzivnom stočarstvu. U slučaju naseobina trećeg tipa presudna je blizina, predvidljivost i dostupnost resursa tokom jedne sezone ili cijele godine.³⁶

Neolitsko naselje u Lisičićima I stratuma pripada trećem tipu naselja i u samom početku vjerovatno prvom tipu naselja. Dominantnost kostiju divljih životinja u odnosu na domestikate jasno ukazuje na lovačko-sakupljačku djelatnost kao glavnu strategiju privređivanja naselja.³⁷ Blizina vodenih i lovnih resursa je omogućila sukcesivno naseljavanje navedenog područja. Stanovnici naselja su bili svjesni strateške pozicije naselja koje je smješteno na komunikacijskoj trasi između mediterana i kontinenta što je dodatno uticalo na sukcesivno naseljavanje.³⁸

Pored upotrebe materijala korištenih za izgradnju nastambi, indikator naseobinske mobilnosti stanovnika naselja može biti i raspored otpadaka unutar naselja.³⁹ U naseljima sa visokom naseobinskom mobilnošću otpaci su prisutni na cijeloj površini naselja bez odlaganja na sekundarne lokacije.⁴⁰ Prilikom kratkotrajnih zadržavanja čišćenje naselja ne bi bilo potrebno s obzirom da količina otpadaka ne bi bila velika i do naredne okupacije lokalitet bi se prirodno pročistio.⁴¹

U naseljima sa niskom naseobinskom mobilnošću manji otpaci se ostavljaju na primarnim mjestima dok se veći premiještaju na sekundarne lokacije.⁴² Navedenim radnjama se

---

³² Smith 2003, 167.

³³ Smith 2003, 167.

³⁴ Smith 2003, 167.

³⁵ Smith 2003, 166.

³⁶ Smith 2003, 168.

³⁷ Benac 1955, 56 – 57.

³⁸ Benac 1966, 38.

³⁹ Smith 2003, 174.

⁴⁰ Smith 2003, 174.

⁴¹ Smith 2003, 174.

⁴² Smith 2003, 174.

smanjuje rizik širenja zaraznih bolesti i štetočina.⁴³ Sekundarne lokacije sukcesivnim odlaganjem otpada postaju lako uočljive i mogu se identifikovati kao smetljišta.⁴⁴

Smetljišta se mogu identifikovati u naselju Lisičići nedaleko od centralnog ognjišta i ognjišta koja su izgrađena nedaleko od naseobina. Međutim u ovom slučaju otpaci su odlagani u neposrednoj blizini konzumacije i ne mogu se svrstati u navedene strategije odlaganja otpada.⁴⁵ Prema tome, odlaganje otpada u Lisičićima je moguće svrstati između dvije navedene strategije.

Ostave takođe ukazuju na nivo naseobinske mobilnosti. Prisustvo ostava reflektuje manji nivo mobilnosti u periodu njihovog nastajanja.⁴⁶ Na praznom prostoru između centralnog ognjišta i nastambi pronađeno je mnoštvo jama koje nisu imale arhitektonsku upotrebu.⁴⁷ A. Benac je ponudio nekoliko interpretacija za navedene jame.⁴⁸ Prva interpretacija se odnosi na vađenje gline ili zemlje koja je korištena za izgradnju zidova zemunica. Druga vjerovatnija interpretacija je da su jame služile kao ostave.⁴⁹ Vađenje zemlje se vršilo izvan naselja jer je količina zemlje potrebna za gradnju zidova daleko veća od volumena zemlje dobijenog kopanjem manjih jama. Pored funkcije ostava neke od jama su korištene kao jamne peći za spremanje hrane.⁵⁰ Prisustvo oksidacije, tamnog sedimenta i ugljena ukazuje na zagrijavanje ili vatru koja je aplicirana u jednom trenutku egzistencije jame.⁵¹ A. Benac u svojim radovima nije detaljnije obradio manje jame, te je nemoguće odrediti koje su imale funkciju ostava, a koje jamnih peći. Pored ostava i jamnih peći prisutni su takođe klinovi u kojima se vršilo pečenje keramičkih artefakata (K-1, K-2).⁵²

Prisustvo vatrišta unutar samo jednog dijela naseobinskih objekata je takođe bitan indikator naseobinske mobilnosti.⁵³ A. Benac je zaključio da je većina vatrišta korištena za zagrijavanje, međutim nedostatak životinjskih kostiju se može objasniti čišćenjem vatrišta.⁵⁴ Zbog manje veličine i intenziteta korištenja u odnosu na ognjišta na otvorenom može se zaključiti da su vatrišta korištena u hladnijim periodima, dok zemunice koje ne posjeduju vatrišta nisu bile

---

⁴³ Smith 2003, 174.

⁴⁴ Smith 2003, 174.

⁴⁵ Benac 1958, 23.

⁴⁶ Smith 2003, 168.

⁴⁷ Benac 1955, 55.

⁴⁸ Benac 1955, 55.

⁴⁹ Benac 1955, 55.

⁵⁰ Smith 2003, 174.

⁵¹ Smith 2003, 178.

⁵² Benac 1958, 18.

⁵³ Benac 1958, 21.

⁵⁴ Benac 1958, 22.

naseljenje u tim periodima. Naselje je najaktivnije bilo upravo u toplijim periodima kada je dostupnost lovine bila obilna, te je mogla zadovoljiti potrebe veće zajednice. Tokom hladnijih perioda dio populacije bi ostajao u naselju, dok bi se ostatak premiještao u druge zimske kampove.

Centralni dio naselja koji se sastojao od ognjišta i dva vatrišta bio je najaktivniji upravo u toplim periodima kada je u naselju bilo prisutno najviše stanovnika. Na osnovu velike količine životinjskih ostataka, pozicije i veličine samog ognjišta Benac je ukazao da je ovo područje korišteno u komunalne svrhe.⁵⁵ Zajednička mjesta dijeljenja hrane su uobičajna za lovačko-skupljačke zajednice. Nakon uspješnog lova, grupa lovaca bi međusobno dijelila lovinu.⁵⁶ Kada je riječ o lovu na krupnu divljač dijeljenje bi se vršilo izvan grupe lovaca. Produkt te prakse su upravo ostaci na području centralnog ognjišta.⁵⁷

Mehanizam dijeljenja se vršio kroz gozbe u kojima bi lovačka skupina na čelu sa najboljim lovcem povećavala prestiž i uticaj unutar društvene zajednice.⁵⁸ Grupa koja bi pribavila najviše lovine i pružila najviše gozbi bila bi u mogućnosti da ostvari najčvršće veze sa ostalim pripadnicima zajednice, ali i produbi konkurenciju sa drugim lovačkim skupinama unutar naselja.⁵⁹

Konkurencija se ogleda u postojanju više mjesta zajedničkog konzumiranja hrane. Konzumirana hrana prilikom gozbi je odlagana u praznom prostoru istočno od centralnog ognjišta. Pored centralnog ognjišta i vatrišta između naseobina izgrađeno je nekoliko manjih ognjišta. Tehnika izgradnje manjih ognjišta je nešto kompleksija od centralnog ognjišta, te su ista obnavljana u više navrata. Manja ognjišta su vezana za naseobine sa i bez vatrišta.⁶⁰ Nasebine koje posjeduju manja vatrišta su pozicionirana u drugom krugu zemunica koje su koncentrisane oko centralnog dijela naselja.

Manja ognjišta ukazuju na individualno pripremanje hrane pojedinih domaćinstava sa ograničenim dijeljenjem nasuprot centralnom ognjištu, gdje su gozbe organizovane za cijelu zajednicu.⁶¹ Individualno pripremanje je vezano za četiri naseobinska objekta. Pripremanje hrane se vjerovatno vršilo i u jamnim pećima koje nije moguće identifikovati zbog nedostatka

---

⁵⁵ Benac 1958, 23.

⁵⁶ Orton 2008, 44.

⁵⁷ Orton 2008, 44.

⁵⁸ Plourde 2009, 4.

⁵⁹ Plourde 2009, 6.

⁶⁰ Benac 1958, 24.

⁶¹ Benac 1958, 22.

informacija. Tehnika izgradnje manjih ognjišta se razlikuje od izrade centralnog ognjišta. Ognjište B-1 je izgrađeno na mjestu prijašnjeg vatrišta.⁶² Grupa koja je izgradila navedeno ognjište je pratila uspostavljanu tradiciju okupljanja na jednom mjestu koja je održavana obnavljanjem postojećeg i izgradnjom drugog ognjišta B-2 u istoj tehnici i neposrednoj blizini.⁶³

Ognjište B-4 je izgrađeno u drugačijoj tehnici, ipak nedostaju informacije o postojanju vatrišta prije ognjišta.⁶⁴ Treće manje ognjište B-3 je izgrađeno u istoj tehnici kao ognjište B-4.

Grupe koje su izgradile ognjišta i vatrišta u centralnom dijelu naselja koristile su gozbe kao alat borbe za prevlast i prestiž unutar naselja tokom toplijih perioda.⁶⁵ U gozbama koje su se odvijale u centralnom dijelu naselja učestvovali su svi članovi naselja, ali su različite grupe lovaca koristile različita mjesta (centralno ognjište ili vatrišta) za pripremu gozbe unutar centralnog dijela. Na ovaj način suprotstavljene grupe su u isto vrijeme produbljivali konkurentnost i uspostavljali društvene veze unutar zajednice.⁶⁶ Izvan konteksta gozbi konkurentne grupe su pripremale hranu individualno, što je prouzrokovalo izgradnju odvojenih ognjišta i poistovjećivanje sa određenim prostorom.⁶⁷

Pored organizovanja gozbi od strane konkurentnih skupina napuštanje naselja od strane jedne grupe stanovnika je također uticalo na dinamiku cijele zajednice.⁶⁸ Boravak u naselju tokom sezonskih selidbi je vjerovatno bio rezervisan za stare, mlade i bolesne članove grupe.⁶⁹ Takvim sistemom bi se spriječilo jačanje legitimiteta jedne grupe i prerastanja konkurentnosti u otvoreni rivalitet koji bi doveo do postupne dezintegracije zajednice.⁷⁰ Sukcesivno naseljavanje i napuštanje naselja stvara mehanizam koji onemogućava jednoj interesnoj grupi da uspostavi trajniju dominantnost nad drugim domaćinstvima.⁷¹ Sezonska okupljanja bi stvarala uslove za učvršćivanje društvenih veza kroz gozbe, sklapanjem brakova i razmjenom dobara.⁷²

---

⁶² Benac 1958, 22.

⁶³ Benac 1958, 22.

⁶⁴ Benac 1958, 22.

⁶⁵ Orton 2008, 46.

⁶⁶ Orton 2008, 47.

⁶⁷ Benac 1958, 22.

⁶⁸ Pollard 1999, 82.

⁶⁹ Pollard 1999, 82.

⁷⁰ Pollard 1999, 84.

⁷¹ Pollard 1999, 84.

⁷² Pollard 1999, 87.

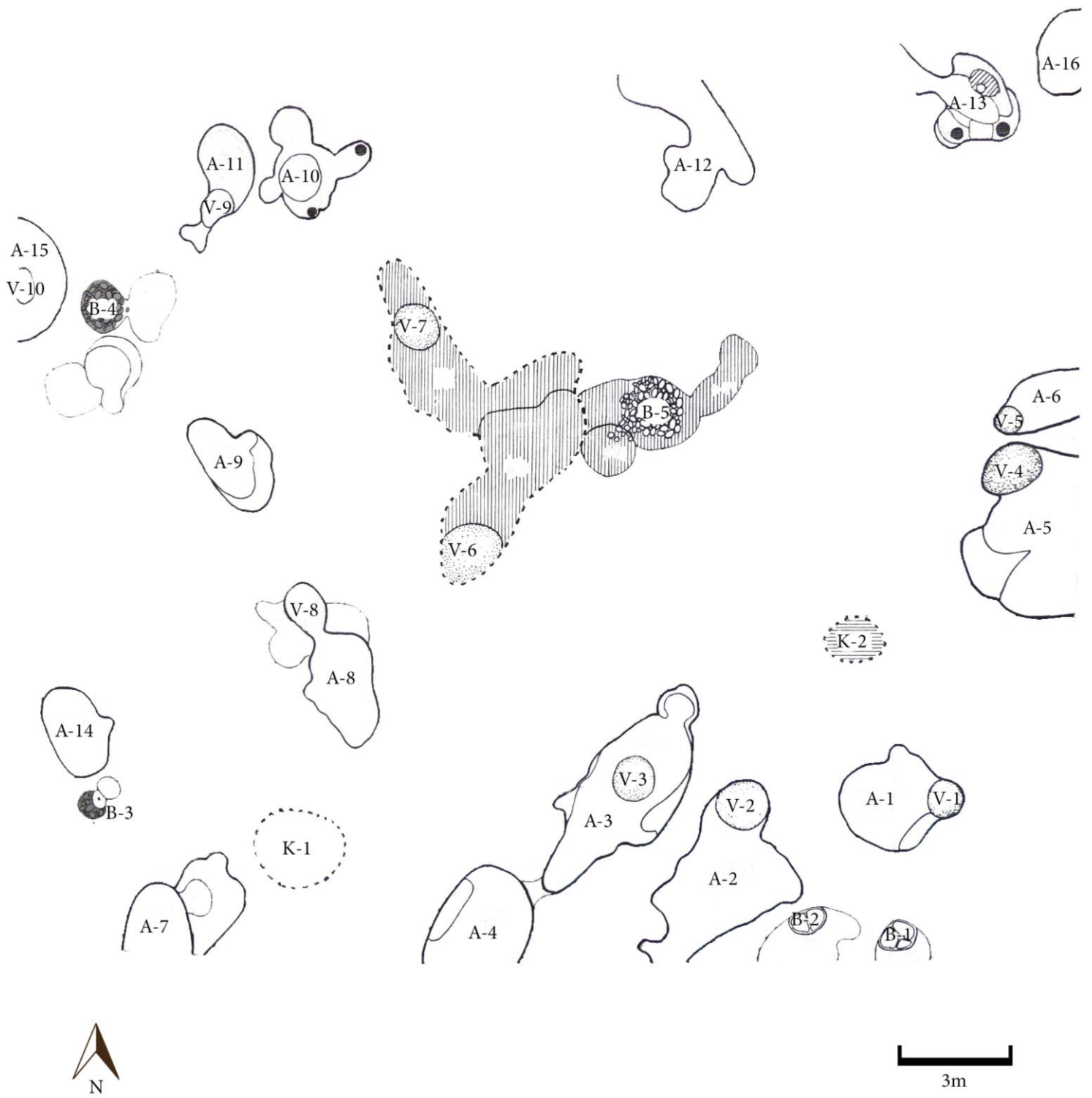
Centralne naseobinske strukture su povezane sa prvobitnim stanovnicima naselja, dok kasnije predstavljaju refleksiju stvaranja i raskidanja savezništva sa individualnim domaćinstvima.⁷³ Zbog male površine istraženosti i činjenice da je samo centralni dio naselja otkriven možemo samo pretpostaviti da su se konkurentne grupe zapravo prve naselile i privlačile ostala domaćinstva.⁷⁴ S obizrom na odvijanje posebnih aktivnosti unutar centra naselja (gozbe, klinovi, jame) navedeni prostor je smatran kao poseban i naseobine stacionirane u neposrednoj blizini su reflektovale hijerarhijsku poziciju njihovih stanovnika.⁷⁵

---

⁷³ Evans 2005, 118.

⁷⁴ Pollard 1999, 88.

⁷⁵ Pollard 1999, 87.

Sl.1 Raspored naseobinskih struktura na lokelitetu Lisičići prema A. Bencu

Drugi građevinski stratum

U drugom građevinskom stratumu dolazi do suštinskih promjena u izgradnji naseobina. Nadzemne naseobine većih dimenzija zamjenjuju zemunice. Nadzemni objekti su građeni zabadanjem masivnih stupova u zemlju i zatvaranjem kostura kuće drvenim oblicama i kućnim lijepom.⁷⁶ Na osnovu jama od supova A. Benac je identifikovao dva objekta većih dimenzija (O1, O2) izgrađenih od masivnih stupova i jedan objekat manjih dimenzija (O5).⁷⁷ Pored jasnih kontura naseobinskih građevina pronađeno je mnoštvo jama koje je A. Benac identifikovao kao građevinske.⁷⁸

Grupe jama tvore pravilne najčešće linijske strukture koje su mogle biti u funkciji pomoćnih objekata. Red stupova različitih dimenzija se ponavlja u četiri slučaja i vjerovatno su nosili neku vrstu dvoslivne konstrukcije. U jednom slučaju pravilno poredane jame su sličnih dimenzija kao u slučaju velikih kuća, dok su ostale manjih dimenzija. Prisustvo masivnih stupova ukazuje na težu konstrukciju naseobniskog objekta.⁷⁹ Potreba za upotrebom masivnih stupova ukazuje na izgradnju višetažnih građevina.

Funkciju navedenih objekata je teško odrediti, jer prema izvještaju A. Benca „Sve je bilo suviše poremećeno“.⁸⁰ U slučaju da je iskopavanje lokaliteta izvršeno bez metodoloških pogreški, haotična situacija u pogledu građevinskih jama bi bila uslovljana intezivnom građevinskom aktivnošću u drugom građevinskom stratumu.⁸¹

Pored promjene u načinu izgradnje naseobina dolazi do reorganizacije strukture neolitskog naselja u Lisičićima. Centralni prostor na kojem je bilo smješteno ognjište i vatrišta je potpuno napušten.⁸² Centralno ognjište B7, građeno u istoj tehnici kao ognjište B4 i B5, je premješteno u blizini mjesta ognjišta B4.⁸³ Novo ognjište je kompleksnije strukture od ostalih ognjišta i obnavljano je u više navrata.⁸⁴ Oko ognjišta je pronađeno mnoštvo ostataka divljači.⁸⁵

---

⁷⁶ Benac 1955, 55.

⁷⁷ Benac 1958, 19.

⁷⁸ Benac 1958, 20.

⁷⁹ Benac 1958, 20.

⁸⁰ Benac 1958, 20.

⁸¹ Benac 1958, 20.

⁸² Benac 1958, 31.

⁸³ Benac 1958, 32.

⁸⁴ Benac 1958, 32.

⁸⁵ Benac 1958, 31.

Pored centralnog ognjišta nalazilo se još 7 ognjišta od kojih je šest locirano u blizini centralnog ognjišta.⁸⁶ Na osnovu materijala pronađenih u neposrednoj blizini ognjišta, može se zaključiti da su korištena prvenstveno u radioničke svrhe.⁸⁷ Centralno ognjište je naslijedilo funkciju prijašnjeg ognjišta i vatrišta te je korišteno u pripremi gozbi.⁸⁸ Ognjište preuzima simbolički značaj prijašnjeg centralnog ognjišta što ukazuje činjenica da je više puta obnovljano.⁸⁹

Promjene u načinu izgradnje naseobina A. Benac je objasnio trošenjem tla prilikom gradnje zemunica što je uslovalo napuštanjem te tehnike izgradnje i zamjenom za nadzemne kuće.⁹⁰ Međutim navedeni argument simplifikuje i zanemaruje značaj i povezanost tehnike izgradnje naseobina sa društvenim i ekonomskim promjenama.⁹¹

Za razliku od naselja u I stratumu koje je identifikovano kao naselje trećeg tipa odnosno karakteristično za zajednicu sa srednjom naseobinskom mobilnošću, naselje u drugom stratumu pripada naselju drugog tipa. Tehnika izgradnje naselja u drugom stratumu je zahtjevala mnogo više energije u pripremi materijala potrebnog za izgradnju nastambi, što ukazuje na nisku naseobinsku mobilnost njegovih stanovnika. C.S. Smith smanjenje naseobinske mobilnosti povezuje sa prelaskom lovačko-skupljačke strategije privređivanja na uzgoj, odnosno domestikaciju biljaka i životinja.⁹² Tako se analizom ostataka životinjskih kostiju nameće zaključak da su stanovnici neolitskog naselja u Lisičićima nastavili tradiciju lova. Razlog ove tvrdnje leži u činjenici da nedostaje dokaz o domestikaciji biljaka i životinja.⁹³ Potrebno je naglasiti da su tokom iskopavanja u svim slojevima pronađena žrvnjišta koja sama po sebi ne predstavljaju dokaz obrade domesticiranih biljaka.⁹⁴

Razlozi smanjenja naseobinske mobilnosti stanovnika neolitskog naselja II stratuma se mogu objasniti na osnovu objekata koji su pronađeni u samom naselju. Izgradnja novog centralnog ognjišta na prostoru prijašnjeg manjeg ognjišta iz I stratuma je posljedica prevlasti jedne od konkurentnih grupa u istraženom dijelu naselja. Iako veliki hendikep predstavlja nedostatak informacija iz drugog dijela naselja, promjena strukture kao i pomijeranje ognjišta, te materijal koji je pronađen ilustrativno pokazuje održavanje tradicije jednog mjesta. Pored

---

⁸⁶ Benac 1958, 32.

⁸⁷ Benac 1958, 31.

⁸⁸ Benac 1958, 32.

⁸⁹ Benac 1958, 32.

⁹⁰ Benac 1958, 14.

⁹¹ Balley 2005, 91

⁹² Smith 2003, 167.

⁹³ Benac 1955, 56.

⁹⁴ Benac 1958, 26 - 28.

toga, evidentno je očuvanje jednog dijela mehanizama društvenih veza iz faze prethodnog stratuma.⁹⁵

Osim dominantnosti jedne grupe koja je vjerovatno istisnula ili preovladala konkurentne grupe, veći stepen uniformnosti građevina ukazuju na jaču društvenu reprodukciju i veću društvenu homogenost stanovnika II stratuma.⁹⁶ Smanjena mobilnost je stvorila uslove za dominantost jedne grupe nad ostalim domaćinstvima kroz organizovanje gozbi, dijeljenjem plijena i samim time sticanjem prestiža unutar naselja.⁹⁷ Ekvilibrijum koji je postojao u prethodnom stratumu mogao je biti narušen zbog više faktora. Smanjena naseobinska mobilnost je mogla biti uslovljena povećanjem lovnih resursa i stvaranjem efikasnije strategije čuvanja i konzervacije hrane.

Pomoćni objekti su mogli služiti upravo u te svrhe. Objekti O3 i O4 su konstruisani pomoću masivnih stupova što implicira na postojanje konstrukcije, dok su same dimenzije građevine premale da bi služile za stanovanje.⁹⁸ Ovaj način gradnje se najčešće primjenjuje prilikom izgradnje platformi za čuvanje ili konzervaciju hrane.⁹⁹ S obzirom na blizinu riječnih izvora tokom hladnijih perioda, divljač kao i vodeni resursi mogli bi biti obrađivani i čuvani u pomoćnim građevinama.

Organizacija kompleksnih zadataka prerade i intezivne proizvodnje hrane bi stvorila potrebu za koordinacijom poslova.¹⁰⁰ Elita koja bi se formirala kao produkt intezivne proizvodnje hrane, koristila bi kuću kao instrument proizvodnje i bazu za autoritet.¹⁰¹ U navedenim uslovima visoka naseobinska mobilnost postaje nepoželjna jer podrazumjeva napuštanje mjesta autoriteta i moći.

Za razliku od naselja I stratuma dominantana grupa bi se tokom cijele godine zadržavala u naselju i ispoljavala svoj autoritet kroz više mehanizama. Prvi mehanizam je organizovanje gozbi i dijeljenje hrane što predstavlja nastavljanje tradicije iz I stratuma, dok bi se drugi oslanjao na skladištenje i konzervaciju hrane dobivene tokom cijele godine.¹⁰²

---

⁹⁵ Benac 1958, 32.

⁹⁶ Hodder 2004, 131.

⁹⁷ Pollard 1999, 95.

⁹⁸ Benac 1958, 32.

⁹⁹ Ames 1994, 217.

¹⁰⁰ Ames 1994, 220.

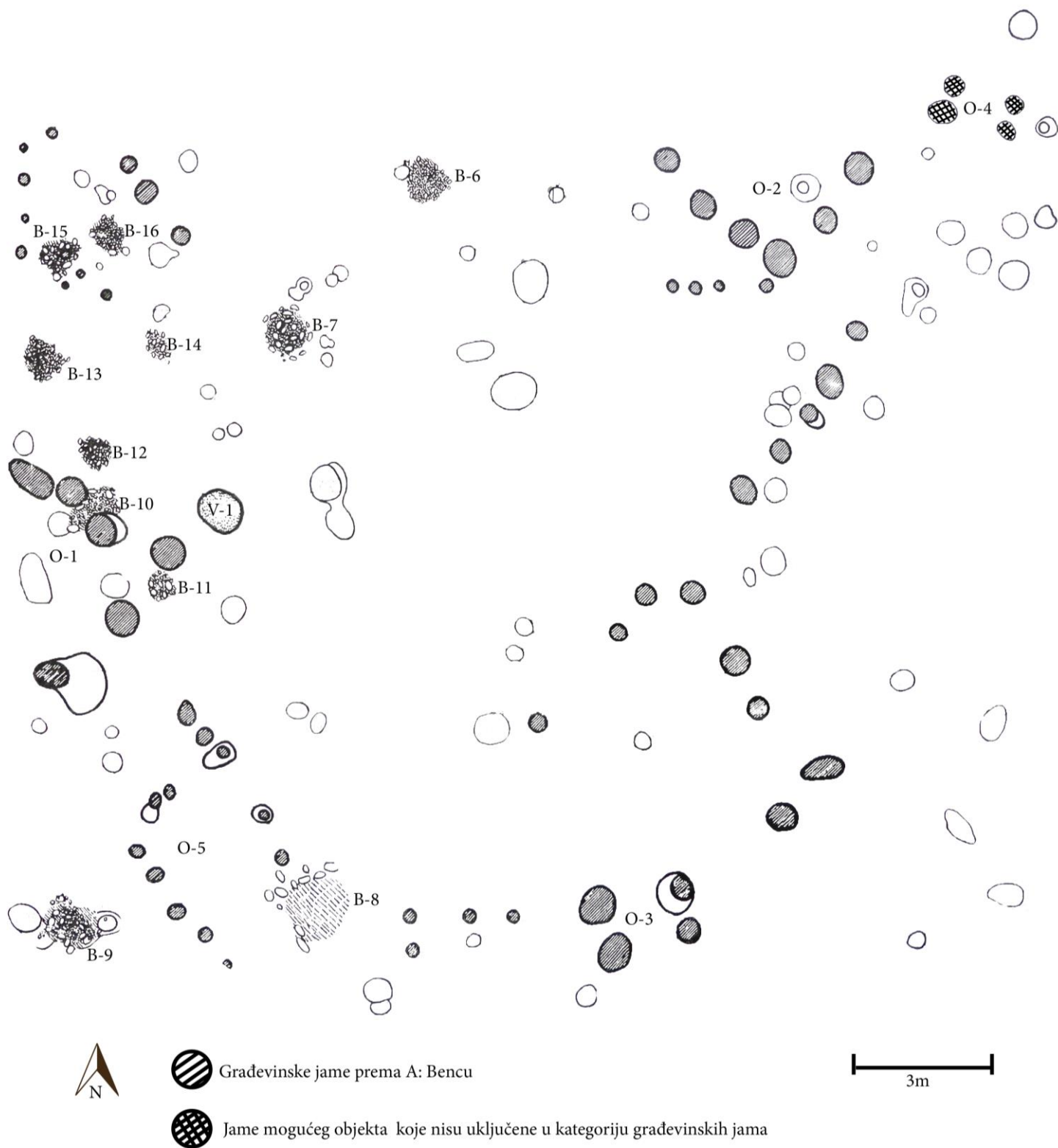
¹⁰¹ Ames 1994, 212.

¹⁰² Ames 1994, 216.

U II stratumu iako je centralni dio naselja pomjeren, i dalje zadržava značaj kod stanovnika Lisičića, stoga su građevinske strukture u tom dijelu pripadale članovima koji su bili hijerarhijski visoko pozicionirani u društvenoj ljestvici.¹⁰³ Kontrola dijeljenja i samog centralnog ognjišta je vjerovatno pripadala toj novoformiranoj eliti, na čemu se zapravo i bazirala njihova moć. Konstrukcija većine ognjišta oko kojih su se odvijale proizvodne aktivnosti u blizini centralnog dijela ukazuje na njegov značaj. Na osnovu navedenog možemo zaključiti da se većina komunalnih aktivnosti odvijala upravo u centralnom dijelu naselja i grupe koje su kontrolisale taj dio (centralno ognjište i objekte oko centralnog dijela naselja) su zapravo u političkom smislu kontrolisale kompletno naselje i stanovnike unutar njega.

---

¹⁰³ Pollard 1999, 87.

Sl.2 Plan Drugog građevinskog stratuma prema A. Bencu

Treći građevinski stratum

U trećem građevinskom stratumu promjene u izgradnji kuća i organizaciji naselja su toliko temeljite da se može posumnjati u njegovu pripadnost neolitskom periodu. Međutim A. Benac ne spominje prekide između slojeva drugog i trećeg građevinskog stratuma te se radi o kontinuiranom naseljavanju tokom neolita. Na istraženom prostoru u trećem stratumu su pronađene dvije naseobinske strukture izgrađene od debelog kućnog lijepa. Pravougane konture građevina su jasno vidljive. Na ostacima lijepa je pronađen bijeli premaz od kreča što predstavlja ujedno i jedini primjerek ove vrste u neolitu Bosne i Hercegovine do sada.¹⁰⁴

Pored otisaka drvene konstrukcije u kućnom lijepu identifikovne su rupe koje je A. Benac interpretirao kao otvore za ventilaciju. Centralna ognjišta koja su pronađena u prvom i drugom naseobinskom stratumu potpuno nedostaju.¹⁰⁵ Pronađena su dva manja ognjišta na otvorenom na granici drugog i trećeg građevinskog stratuma. Građevine nisu imale premaz na podu, i nije pronađeno unutrašnje vatrište ili ognjište.¹⁰⁶

S obzirom na navedene karakteristike moguće je da građevine nisu korištene u naseobinske svrhe, već da predstavljaju objekte za konzervaciju hrane što bi objasnilo rupe na zidovima.¹⁰⁷ Nije sasvim jasno da li dolazi do dalje relokacije centralnog dijela naselja ili potpunog ukidanja mehanizma dijeljenja unutar zajednice. Aktivnosti konzervacije i čuvanja hrane su zadržani i u ovoj fazi što bi značilo djelimično zadržavanje društvenih mehanizama iz predhodne faze.

Relokacija centralnog dijela naselja ili napuštanje mehanizma dijeljenja hrane bi u oba slučaja značilo napuštanje ranije tradicije i promjene u raspodjeli moći. Napuštanje dijeljenja hrane bi značilo smanjenje uticaja lovaca i potencijalno smanjenje lovine, i jačanje prezervacijskih aktivnosti i njihovog značaja u društvenoj hijerarhiji. Posljednje izneseno je većinom pretpostavka jer su u trećem građevinskom stratumu informacije o građevinskim strukturama unutar naselja najsiromašnije i onemogućuju izgradnju bilo kakvih interpretacija.

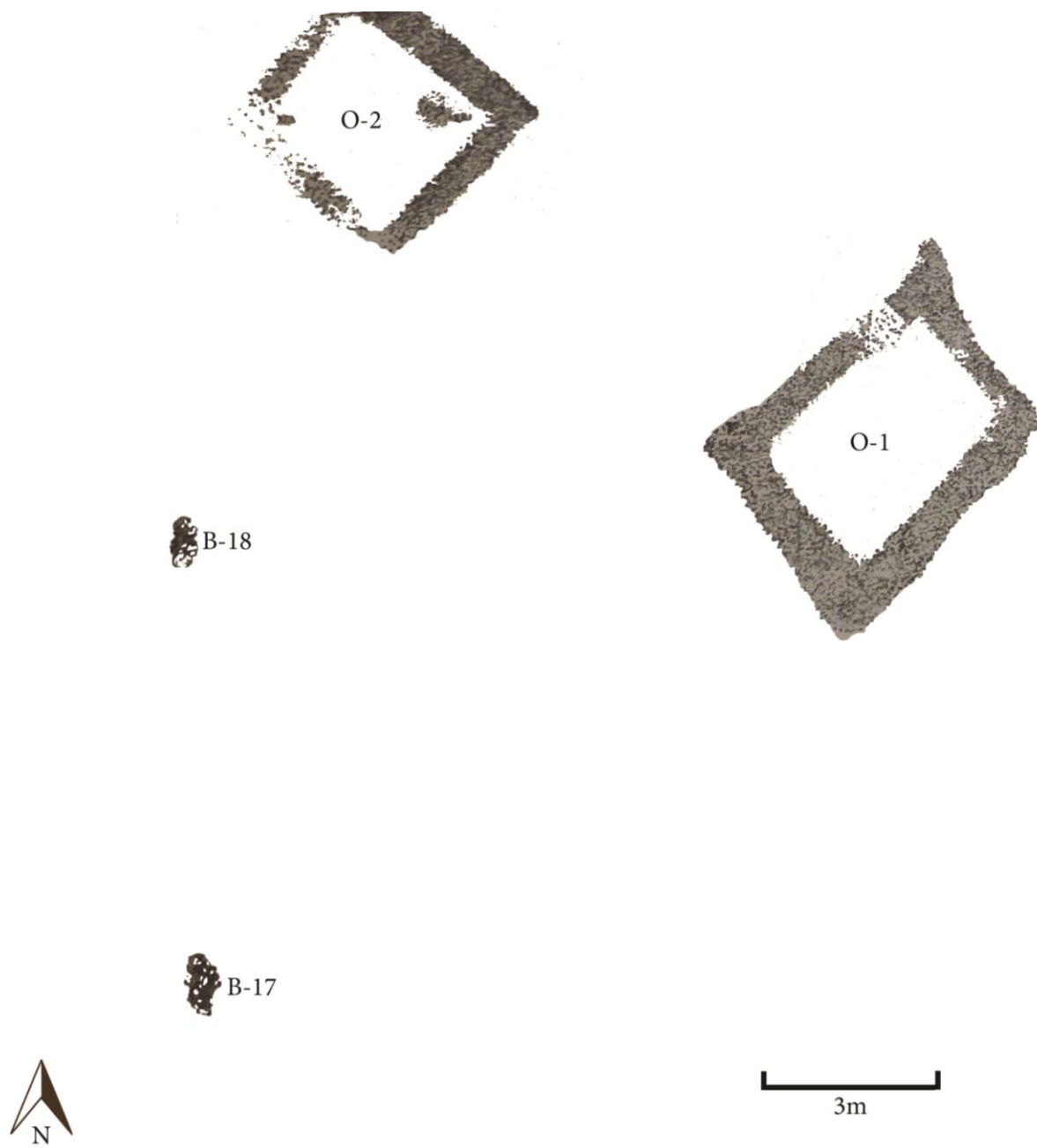
---

¹⁰⁴ Benac 1958, 21.

¹⁰⁵ Benac 1958, 33.

¹⁰⁶ Benac 1958, 21.

¹⁰⁷ Benac 1958 33.

Sl.3. Plan Trećeg građevinskog stratuma prema A. Bencu

Lovačko – skupljačka zajednica u kasnom neolitu: „degeneracija“ migracijskih grupa ili autohtoni razvoj?

Na osnovu dominantnog diskursa u kulturno-istorijskoj arheologiji A. Benac je razvoj neolitske zajednice u Lisičićima objasnio migracijama iz Zapadno-mediteranskog prostora i to sa područja Malte. Benac je na osnovu načina ukrašavanja keramike zaključio da je zajednica porijeklom iz „neolitskog centra u Malti“ kako ga je definisao, migrirala na područje doline Neretve i na tom mjestu uspostavila naselje. Pored oblika keramike nepostojanje lokaliteta ranog neolita koji bi mogli predhoditi naselju u Lisičićima je percipirano kao argument za navedenu tezu.¹⁰⁸

Činjenicu da su stanovnici neolitskog naselja u Lisičićima praktikovali lovačko-skupljački način subzistencije Benac je objasnio „degeneracijom“ usljed nepovoljnih uslova za zemljoradnju.¹⁰⁹ Navedeno objašnjenje je neprihvatljivo iz nekoliko razloga i predstavlja simplifikaciju društvenih procesa koji su se odvijali tokom neolita.

Prvenstveno korištenje određenog dekorativnog stila pri izradi keramičkih artefakata kao jedinog indikatora migracija i društvene reprodukcije nije dovoljan argument i kao takav ne predstavlja čvrst temelj za navedenu tezu.¹¹⁰ Slični motivi na keramičkim proizvodima prije reflektuju veze između visoko mobilnih mediteranskih zajednica i prenošenje istih prilikom kontakta.¹¹¹ Ako uzmemo u obzir položaj naselja koje je pozicionirano na komunikacijskoj ruti Mediterana i Podunavlja, jasno je da su kontakti bili učestali.¹¹² Lisičići su vjerovatno u određenom trenutku imali bitnu ulogu u razmjeni cinobarita koji je najčešće korišten u bojenju keramike na Jadranu i šire.¹¹³

Teza „degeneracije“ ekonomije, odnosno prelazak na lovačko-skupljačku strategiju načina života kao posljedice adaptacije na okolinu nepogodnu za domestikaciju biljaka takođe ima mnoštvo mana. Zajednice koje su usvojile domestikaciju biljaka kao glavni oblik načina prehrane, tokom migracija bi tražile prostore pogodne za nastavak načina života kao i u matičnom području iz nekoliko razloga.¹¹⁴ Promjena strategije subzistencije znači mijenjanje

---

¹⁰⁸ Benac 1958, 76.

¹⁰⁹ Benac 1958, 88.

¹¹⁰ Benac 1958, 77.

¹¹¹ Vigne 2008, 185.

¹¹² Benac 1966, 38.

¹¹³ Navedenu konstataciju je iznio profesor Stašo Forenbaher tokom istraživanja na Korčuli prilikom razgovora o neolitizaciji prostora Hercegovine i Dalmacije.

¹¹⁴ Mills 2005, 80.

cijele društvene strukture i njenog poretka što bi izazvalo otpor ako ne svih onda najuticajnih članova zajednice koji svoju moć baziraju upravno na domestikativima.¹¹⁵ U neolitu domestikaciju biljaka redovno prati i domestikacija životinja. U Lisičićima kosti domesticiranih životinja su neznatne i mogu se interpretirati kao produkt razmjene ili lova odbjeglih domesticiranih životinja.¹¹⁶ Struktura naselja u prve dvije faze jasno odgovara društvenom uređenju i strukturi lovačkih skupina.

Pozicioniranje naselja Lisičića nije produkt slučajnog izbora već dobrog poznavanja terena i resursa koje ga okružuju.¹¹⁷ Iako se lov održao u zemljoradničkim i stočarskim zajednicama, drastična promjena okoliša, kao što bi bio slučaj migranata sa Malte, bi rezultirao vjerovatno dezintegracijom zajednice zbog nepoznavanja terena i tehnika lova koje se prenose sa generacije na generaciju i ne predstavljaju urođeno znanje svih individua.¹¹⁸

Neolitska zajednica u Lisičićima se razvila iz autohtonog supstrata i kao takva nastavila svoju egzistenciju u tradicionalnom obliku u kasnom neolitu.¹¹⁹ Zajednica u Lisičićima zbog karakteristika okoline i bogatstva lovnih resursa nije imala potrebu da prihvati domestikaciju biljaka i životinja i time ugrozi između ostalog izgrađeni društveni poredak.¹²⁰ Neolitski lokaliteti na području Hercegovine jasno pokazuju kontinuitet selekcije područja naseljavanja iz mezolita odnosno paleolita.¹²¹

Odabir pećinskih lokacija prije svega zahtjeva dobro poznavanje terena što migracijske skupine sigurno nisu posjedovale, te bi u slučaju migracija prvenstveno bile naseljene doline rijeka što nije slučaj u neolitu Hercegovine. Visoko mobilne lovačko-skupljačke zajednice se vrlo lako previde i u većini slučajeva su nevidljive u arheološkom kontekstu.¹²² Lovnačko-skupljačke zajednice koje su ostale nezapažene u arheološkom kontekstu tokom ranog i srednjeg neolita formirale su naselje u Lisičićima.¹²³

Klimatske promjene i populacijski porast divljači su vjerovatno uzročnici stvaranja uslova za formiranje polu-sjedilačkog i kasnije sjedilačkog načina života.¹²⁴ Relativno laka dostupnost prehrambenih resursa, njihova blizina i izobilje dovode to smanjenja mobilnosti lovačko-

---

¹¹⁵ Kujit 2008, 298.

¹¹⁶ Benac 1958, 83.

¹¹⁷ Borić 2005, 21.

¹¹⁸ Mesoudi, O'Brien 2008, 64.

¹¹⁹ Borić 2005, 21.

¹²⁰ Kostakis 2005, 12.

¹²¹ Marijanović 1983, 68.

¹²² Smith 2003, 165.

¹²³ Wittwer-Backofen, Tomo 2008, 520.

¹²⁴ Zeder 2012, 258.

skupljačkih zajednica.¹²⁵ Početno sukcesivno sezonsko naseljavanje uslovljeno porastom divljači i razvojem strategija prezervacije i konzervacije hrane je postepeno preraslo u polusjedilački i sjedilački način života što je uticalo na dinamiku i društvenu strukturu zajednice.¹²⁶

U navedenim uslovima prihvatanje samo jednog dijela neolita – proizvodnje keramike nije previše začuđujuće ako uzmemo u obzir karakteristike zemljišta na području Hercegovine i postojanja stalnih izvora lovine.¹²⁷ Protiv Tasićevog izlaganja o očiglednim prednostima sedentarnog načina života koje bi lovačko-skupljačke zajednice prihvatile zbog efikasnijeg produženja vrste govore komparativna istraživanja zemljoradničkih i lovačko-skupljačkih zajednica.¹²⁸

Prema istraživanjima M. N. Cohena prelazak sa lovačko-skupljačke proteinske ishrane na zemljoradničku dominantnu ugljiko-hidratima nije donosilo prednosti u kontekstu zdravlja stanovništva.¹²⁹ Unošenjem žitarica zapravo je povećana anemija stanovništva.¹³⁰ Domesticirane žitarice su bile dosta osjetljivije od divljih pogotovo u sredinama u kojima nisu autohtone, dok je koncentracija sijanja na manjim parcelama povećavala rizik širenja bolesti među usjevima.¹³¹

Mortalitet novorođenčadi je takođe bio znatno veći u zemljoradničkim zajednicama, kao i neuhranjenost stanovništva.¹³² Navedene činjenice ilustruju da u slučaju postojanja stabilnih izvora hrane, lovačko-skupljačke zajednice ne bi imale motivaciju za promjenu subzistencije.¹³³

Zajednica u Lisičićima vjerovatno ne predstavlja izuzetak, već se tokom neolita odvijao paralelni razvoj zajednica sa dominantnim lovačko-skupljačkom i zemljoradničko-pastoralnim načinom života na prostoru današnje Bosne i Hercegovine.¹³⁴ Nesaglasnost navedene slike sa dominantnim narativnom neolitizacije današnjeg područja Bosne i Hercegovine ne bi smio biti izgovor za ignorisanje njihovog postojanja.¹³⁵ Kao što će se viditi

---

¹²⁵ Zeder 2012, 258.

¹²⁶ Ames 1994, 2012

¹²⁷ Marijanović 1983, 68, Thissen 2005, 72.

¹²⁸ Tasić 2009, 27.

¹²⁹ Hershokovitz, Gopher 2008, 473.

¹³⁰ Cohen 2008, 490.

¹³¹ Cohen 2008, 493.

¹³² Cohen 2008, 492 – 493, Shennan 2008, 317.

¹³³ Wiedorf 2005, 562.

¹³⁴ Wittwer-Backofen, Tomo 2008, 520.

¹³⁵ Čović 1959, 8.

u daljem tekstu u neolitu Bosne i Hercegovine zapravo nije postojala zajednica koja se specijalizovala samo u jednom načinu proizvodnje.

Na osnovu navedenog modela razvoj lovačko-skupljačke zajednice u Lisičićima ne predstavlja regresiju na „primitivniji“ način života. On je prije rezultat povećanja društvene kompleksnosti kroz razvoj elite unutar društvene zajednice koje su produkt dostupnosti, razvoja strategije raspodjele i perzervacije resursa.

Nebo: lovačko-stočarsko sezonsko naselje

Neolitsko naselje Nebo se nalazi u blizini sela Brajkovići u dolini rijeke Bile, pritoke rijeke Lašve. Plato neolitskog naselja se danas nalazi 80 m od rijeke Bile i flankiran je sa dva manja potoka koja se uljevaju u Bilu.¹³⁶ A. Benac je iznio mišljenje da su potoci bili dosta veći u vrijeme egzistencije naselja, a Bila se nalazila ispod izdignutog platoa na kojem je smješteno naselje. Navedena konfiguracija terena je štitila lokalitet s tri strane formirajući prirodne prepreke.¹³⁷

Veličina prostora između dva potoka iznosi 150 m. Veličinu naselja A. Benac je pretpostavio na 150 x 100m, koju je korigovao na osnovu kasnijih iskopavanja.¹³⁸ Neolitsko naselje Nebo je istraživano u dva navrata 1949. god. i 1951. god. U dvije kampanje istraženo je ukupno 649 m² površine.¹³⁹ Tokom dvije kampanje istraženo je sjeverozapadno i jugoistočno područje naselja, koje je na osnovu nalaza A. Benac definisao kao rubove naselja. Na osnovu sprovedenih istraživanja odredio korigovanu veličinu naselja čije su dimenzije poprilično smanjene.¹⁴⁰ Iako A. Benac nije iznio korigovane dimenzije rasprostranjenosti naselja, na osnovu metričke mjere koja je predstavljena na planu naselja, dimenzije se mogu izračunati i iznose otprilike: 70 x 47m.¹⁴¹

---

¹³⁶ Benac 1949-50, 29.

¹³⁷ Benac 1949-50, 31.

¹³⁸ Benac 1949-50, 31.

¹³⁹ Benac 1953, 237.

¹⁴⁰ U domenu orijetacije naselja postoje određena neslaganja, u prvom izvještaju „Praistorijska naselja u dolini Bile“ orijetacija se razlikuje od prikazane u drugom iskopavanju. U prvom slučaju strelica S-J, I-Z, je orijetnitsana u maniru da potoci koji flankiraju naselje predstavljaju sjevernu i južni kraj naselja, dok u članku „Neolitsko naselje u dolini Bile“ orijetacija S-J odstupa od predhodne orijetacije.

¹⁴¹ Benac 1953, Plan I.

Stvarne dimenzije naselja nije moguće utvrditi bez novih istraživanja jer zaključke na osnovu debljine sloja koji se javlja u pretpostavljenim krajevima ne mogu uzeti kao činjenice bez dalje provjere, stoga tačne dimenzije naselja za sad ostaju nepoznate.¹⁴²

Tokom iskopavanja otkriveno je ukupno osam stambenih objekata od kojih je sedam zemuničkog tipa i jedan nadzemni objekat koji pripada kasnijoj fazi naselja. U S-Z kvadrantu otkrivene su dvije zemunice i jedna nadzemna građevina, dok je u J-I kvadrantu otkriveno pet zemunica.¹⁴³

U naselju su konstatovane dvije građevinske faze, prva zemunička i druga sa nadzemnim objektima.

Prva građevinska faza

Zemunice se mogu podjeliti na sličan način kao i objekti iz Lisičića. Većinu čine zemunice sa manjom izbočinom: B, C, D, G. Kod zemunice H izbočina je dosta većih dimenzija. Zemunice E i F dvojnog objekta su nepravilne i ustanovljeno je više izbočina. U zemunicama su samo u dvojnog objektu E i F pronađeni ostaci koji se mogu identifikovati kao vatrište dok u ostalim nedostaju tragovi unutrašnjeg vatrišta.¹⁴⁴ Oblici zemunica su dosta pravilniji u usporedbi sa onima iz Lisičića, izuzev pomenutih izbočina većina ima ovalan oblik.¹⁴⁵

Dvojni objekat ima karakterističan način izgradnje. Pored dvostruke jame ustanovljena je i konstrukcija stupova koji su pozicionirani sa strane i između jama. A. Benac je petpostavio postojanje još dva stupa iza jame F.¹⁴⁶ Na osnovu navedene pretpostavke A. Benac je zamislio zemunice E i F kao dijelove dvoslivnog pravouglog objekta. Prema A. Benacu zidovi ove zemunice su bili izgrađeni od prepleta pruća sa tankim premazom lijepa, dok se krov sastojao od debljeg lijepa sa masivnijim prućem.¹⁴⁷ Izrada krova od navedenog materijala bi bila poprilično nepraktična i nepotrebna. Potrebno je naglasiti da pronađeni kućni lijep nije pečen tokom gradnje kuće nego tokom paljenja iste o čemu će biti riječ

---

¹⁴² Benac 1953, 237.

¹⁴³ Benac 1953, 238 - 239.

¹⁴⁴ Benac 1953, 238.

¹⁴⁵ Benac 1953, 239.

¹⁴⁶ Benac 1953, 239.

¹⁴⁷ Benac 1952, 123.

kasnije. Nepečena i samo sušena glina na krovnoj konstrukciji bi pod uticajem vremenskih prilika hidratacijom potpuno izgubila čvrstinu i samim tim funkciju. Navedeni lijep je vjerovatnije dio etažne konstrukcije što bi objasnilo masivnost i brojnost stupova objekta.

Zemunice C i D takođe su posjedovale rupe za kolčeve, manjih dimenzija nego što je slučaj kod stupova objekta E i F, koje su bile poredane na samom rubu zemuničkih jama.¹⁴⁸ Zid se sastojao od debljeg sloja pletera, kolčeva i lijepa dok je krovna konstrukcija bila izgrađena od lakšeg vjerovatno biljnog materijala.¹⁴⁹

Zemunice B, H i G za razliku od prethodnih građevina nisu imale stupove. Unutar zemunice G su pronađene dvije jame od kojih je u jednoj pronađen čitav žrvanj.¹⁵⁰ Zemunica G je takođe imala zid napravljen od debljeg sloja pletera i lijepa. Slična situacija je i sa zemunicom B gdje je pronađeno mnoštvo ostataka kućnog lijepa koji je činio zidove objekta. Pored zemunice G je locirana zemunica H manjih dimenzija. Ona je bila izgrađena u istoj tehnici kao prethodne dvije. S obzirom na male dimenzije vjerovatno je bila korištena kao neka vrsta ostave.¹⁵¹ Zid kod navedenih zemunica za razliku od zemunica C i D je bio odmaknunt od ruba jama.¹⁵²

Pored navedenih objekata tokom istraživanja su pronađena vanjska ognjišta i jame. Ognjišta su raspoređena pored zemunica D, B i C. Uz ognjišta je pronađeno mnoštvo ostataka životinjskih kostiju sa izuzetkom ognjišta O7.¹⁵³ Jame koje su konstatovane u okviru istraženog dijela naselja su korištene u različite svrhe.¹⁵⁴ U većini jama su pronađeni pepeo i pruće, dok je u pojedinim pronađen kućni lijep. Oko jama je takođe pronađen kućni lijep što je navelo A. Benca da pretpostavi da se radi o supovima manjih objekata koji su imali krovove od kućnog lijepa.¹⁵⁵ Ostaci kućnog lijepa koju su razasuti po cijelom kvadrantu su očigledno tu sekundarno odloženi. Jame koje sadržavaju ostatke pepela i pruća su korištene kao podzemne peći dok su neke korištene kao sekundarno odlagalište kućnog lijepa.¹⁵⁶

---

¹⁴⁸ Benac 1953, 242.

¹⁴⁹ Benac 1953, 241.

¹⁵⁰ Benac 1953, 240.

¹⁵¹ Benac 1953, 241.

¹⁵² Benac 1953, 243-244.

¹⁵³ Benac 1953, 244.

¹⁵⁴ Benac 1953, 244 – 245.

¹⁵⁵ Benac 1953, 245.

¹⁵⁶ Smith 2003, 197.

Interesantnu pojavu svakako predstavlja plitka jama većih dimenzija koja je djelimično istražena i podsjeća na jamu koja je dio centralnog dijela I stratuma naselja u Lisičićima.¹⁵⁷

Tehnika izgradnje naseobinskih objekata na neolitskom lokalitetu Nebo gotovo je istovjetna tehnici koja je primjenjena na lokalitetu Lisičići. To ukazuje da je naselje Nebo u prvoj građevinskoj fazi korišteno sezonski. Za razliku od Lisičića gdje je distribucija kuća sa i bez vatrišta u jednakom omjeru, otkiveni lokaliteti u Nebu su većinom bez ognjišta sa jednim izuzetkom.¹⁵⁸ Oblik zemunica, iako nešto pravilnih oblika u odnosu na one iz Lisičića, nije uniforman.¹⁵⁹ Sličnost se odlikuje u postojanju polukružnih izbočina na zemunicama. Za razliku od Lisičića centralni dio naselja nije istražen i teško je odrediti da li je postojala slična konstrukcija centralnog ognjišta kao u Lisičićima.¹⁶⁰ Ognjišta koja su pronađena služila su za potrebe pripremanja hrane pojedinih kuća, informacije o obnavljanju kao i sastavu ognjišta izostaju iz izvještaja A. Benca.¹⁶¹

U Nebu kao i u Lisičićima lov je bio jedan od glavnih načina obezbjeđivanja hrane ali za razliku od Lisičića u Nebu su pronađeni ostaci domestikata, prvenstveno govečeta, dok za svinju nije sasvim jasno da li je bila domesticirana.¹⁶² U Nebu nisu pronađeni ostaci žitarica, što dalje govori o sezonskoj prirodi naselja.¹⁶³

Naselje u Nebu je osnovala i koristila lovačko-stočarska zajednica koja je lovačko-skupljačku aktivnost kombinovala sa stočarstvom kao načinom privređivanja. Omjer primarnog i sekundarnog oblika privrede je teško odrediti s obzirom da domesticirane životinje mogu biti manje zastupljene zbog prirode odnosa ljudi prema domestikatima. Ukoliko su se čuvale za sekundarne proizvode i klale samo u periodima velikog stresa odnosno nedostatka lovine ili u posebnim prilikama jasno je da će biti manje zastupljene od divljači u arheološkom kontekstu.¹⁶⁴

Odabir pozicije Neba sigurno ne predstavlja slučajan izbor, već je rezultat dobrog poznavanja lokalnog terena.¹⁶⁵ Dolina rijeke Bile i Lašve predstavljaju savršene uslove za lov i stočarstvo. Za razliku od okoline Lisičića lovina na prostoru srednje Bosne je bila manje zastupljenija što

---

¹⁵⁷ Benac 1953, 244.

¹⁵⁸ Benac 1953, 238.

¹⁵⁹ Benac 1953, 244.

¹⁶⁰ Benac 1979, 439.

¹⁶¹ Benac 1953, 244.

¹⁶² Benac 1979, 439.

¹⁶³ Benac 1979, 439.

¹⁶⁴ Orton 2008, 307.

¹⁶⁵ Borić 2003, 21.

je prouzrakovalo usvajanje stočarstva kao prvenstveno dopunske strategije privređivanja da bi kasnije polako postala dominantnija nad lovom.¹⁶⁶ Uzgajanje životinja za lovačke skupine nije predstavljalo velik izazov s obzirom da su već posjedovali jaku vezu sa životinjama i zadržali većinom proteinski način ishrane.¹⁶⁷

Lov je takođe zadržan u zajednicama koje su davno usvojile domestikaciju životinja i biljaka, kao strategija smanjenja rizika u slučajevima kad usjevi podbace ili bolesti pogode domestikate.¹⁶⁸

Sasvim je sigurno da je postojanje dvije strategije osiguravanje hrane uticalo na društvene odnose unutar zajednice u Nebu.¹⁶⁹ Pojedine grupe su se specijalizovale za lov dok su druge aktivnije učestvovalе u stočarstvu.¹⁷⁰ Zavisno od dominantnosti jedne ili druge grupe formirali su se i društveni odnosi unutar naselja.¹⁷¹ Ukoliko bi lovačka djelatnost bila dominantnija treba očekivati postojanje sličnog centralnog ognjišta koje bi bilo korišteno za dijeljenje ulova, dok u slučaju dominantnosti pastoralizma ne bi trebalo očekivati jednaku podjelu hrane unutar cijele zajednice.

Građevine pronađene tokom istraživanja lokaliteta više idu u prilog drugoj tezi, međutim zbog djelimične istraženosti, odnosno neistraženosti centralnog dijela navedeno je samo pretpostavka. Na osnovu rasporeda i izgleda otkrivenih stambenih objekata može se zaključiti da u Nebu kao i u I stratumu u Lisičićima nisu postojali uslovi za nametanje dominantnosti jedne grupe, te su pojedine grupe imale autonomnost unutar naselja.¹⁷² Građevina sa dvostrukom zemunicom i po svemu sudeći etažom donekle odgovara građevini sa dvosturkom zemunicom u Lisičićima.¹⁷³

Značenje ovih građevina pogotovo one u Nebu A. Benac je pokušao da objasni etnološkim komparacijama, što svakako zaslužuje svaku pohvalu, ali na osnovu istraženog prostora i materijala teško odrediti svrhu navedene građevine.¹⁷⁴ Svakako je zanimljivo da je tlocrt ove građevine pravougan, te da se sastoji od masovih stupova sličnim onim pronađenim u Lisičićima iz II građevinskog stratuma. Zbog ostataka koje je A. Benac interpretirao kao

---

¹⁶⁶ Wiedorf 2008, 573.

¹⁶⁷ Orton 2008, 26.

¹⁶⁸ Orton 2008, 110.

¹⁶⁹ Kostakis 2005, 12

¹⁷⁰ Orton 2008, 115.

¹⁷¹ Shennan 2008, 323

¹⁷² Benac 1953, 239 – 242.

¹⁷³ Benac 1953, 242.

¹⁷⁴ Benac 1952, 245 – 246.

indirektni pokazatelj ognjišta moguće je zaključiti da je navedeni objekt bio okupiran i tokom hladnijih perioda.¹⁷⁵

A. Benac nedostatak ognjišta u ostalim objektima objašnjava mogućim zagrijavanjem istih tjelesnom temperaturom njihovih stanovnika.¹⁷⁶ Teško je zamisliti da bi samo tjelesna temperatura bila dovoljna za zagrijavanje prostorije u blizini rijeke u zimskim periodima, pogotovo ako se uzmu u obzir građevine sa izrazito tankim zidovima.¹⁷⁷ Pitanje ostaje otvoreno da li je postojalo još građevina koje su imale vatrište/ognjište u unutrašnjosti kuće što bi omogućilo život u njima u hladnijim periodima.

Druga građevinska faza

Druga građevinska faza je obilježena transformacijom prostora na kojem su bile locirane zemunice iz prve faze. Zemunice G i H nakon napuštanja su srušene i zemlja iznad njih je nivelisana.¹⁷⁸ Skoro ravnomjerna rasprostranjenost kućnog lijepa u S-Z kvadrantu ukazuje na nivelisanje i uređenje prostora nakon napuštanja određenih građevina.¹⁷⁹

U ovoj fazi je sa sigurnošću konstatovan jedan objekat koji je A. Benac interpretirao kao stambeni i šest objekata za koje je pretpostavio da su služili u funkciji stambenih objekata.¹⁸⁰ Ostaci navedenih objekata su jako oskudni, te su konstatovani samo na osnovu sitnih ostataka kućnog lijepa i garotine što ukazuje na slabiju konstrukciju.¹⁸¹ Pored objekta A pronađena su tri ognjišta od kojih su dva izgrađena u neposrednoj blizini, dok je treće smješteno unutar ognjišta O2.¹⁸² Osim ognjišta pronađene su grupacije kamenja čija svrha nije savim jasna osim jedne koja je korištena kao radionica.¹⁸³

Ako uzmemo u obzir da su ostaci garotine i kućnog lijepa zaista naseobinski objekti, onda možemo zaključiti da se za razliku od Lisičića odvijao drugačiji model naseljavanja. U drugoj građevinskoj fazi ostaci naseobinskih objekata ukazuju na kratko zadržavanje te visoku

---

¹⁷⁵ Benac 1953, 242.

¹⁷⁶ Benac 1953, 244.

¹⁷⁷ Benac 1953, 245.

¹⁷⁸ Benac 1953, 245.

¹⁷⁹ Benac 1953, 246.

¹⁸⁰ Benac 1953, 246.

¹⁸¹ Benac 1953, 246.

¹⁸² Benac 1953, 246.

¹⁸³ Benac 1953, 247.

naseobinsku mobilnost članova zajednice osim u slučaju nadzemne kuće za koju nije sigurno da li je služila za stanovanje. Povećanje naseobinske mobilnosti se može objasniti smanjenjem lovine i inteziviranjem stačarstva kao dominantnog načina prehrane unutar zajednice. Detaljnu interpretaciju ostataka iz kasnije građevinske faze nije moguće izvršiti zbog oskudnosti istih.

Sukcesivno sezonsko naseljavanje lokaliteta nastavljeno je tokom kasnijeg perioda što se vidi iz održavanja izgradnje ognjišta na istom mjestu kroz drugu fazu. Ognjišta su pozicionirana u blizini građevine A, u čiju izgradnju je uložen relativno visok nivo energije i vremena što ukazuje da je korištena sukcesivno ili tokom dužeg vremenskog perioda.¹⁸⁴ Navedena građevina je pored moguće stambene funkcije mogla između ostalog služiti kao marker sukcesivnog naseljavanja.¹⁸⁵ Da li je postojalo više objekata sličnih objektu A ostaje otvoreno pitanje.

Na osnovu nalaza i odlika građevina teško je odrediti matično naselje stanovnika Neba. Hofmann je povezo redukciju naselja Okolište o kome će kasnije biti riječ sa osnivanjem naselja u Butmiru i Nebu.¹⁸⁶ Nebo se ne može smatrati naseljem nastalim migracijskim kretanjima stanovnika Okolišta iz nekoliko razloga. Prvenstveno Nebo predstavlja sezonsko naselje za koje trenutno nemamo dokaza da se razvilo u naselje koje je okupirano tokom cijele godine kao što je to slučaj sa Lisičićima.

Tip privređivanja se samo djelimično poklapa sa onom iz Okolišta. Stanovnici Okolišta i Neba su se bavili stočarstvom, ali lov kao rezervni način prikupljanja hrane potpuno nedostaje u Okolištu dok je u Nebu bar u jednom periodu imao bitnu ulogu.¹⁸⁷ Uspješan lov kao što je već rečeno ne predstavlja kolektivno znanje koje se može iskoristiti u bilo kojem trenutku, nego je produkt reprodukcije praktičnog znanja koje je potrebno prenositi i praktikovati iz generacije u generaciju.¹⁸⁸ Nedostatak žitarica u naselju Nebo koje su bile značajan izvor prehrambenih resursa na lokalitetu Okolište takođe ide u prilog tvrdnji da osnivanje Neba nije rezultat migracije stanovništva iz Okolišta.

Umjesto oslanjanja na ograničene informacije relativno slabo sistematski istraženog neolita na području BiH, potrebno je uzeti u obzir postojanja više naselja koja za sada nisu dokumentovana arheološkim istraživanjima. Karakteristike naselja Neba ukazuju da su kao i

---

¹⁸⁴ Benac 1953, 246.

¹⁸⁵ Milner 2005, 32

¹⁸⁶ Hofmann 2013, 191.

¹⁸⁷ Benac 1949 - 50, 31 - 32.

¹⁸⁸ Mesoudi, O`Brain 2008, 64.

u Lisičićima na prostoru Bosne i Hercegovine egzistirale visoko mobilne zajednice čiji se način života razlikovao od ustaljenog modela visoko sedentarnih neolitskih zajednica.

Proizvodnja sličnih oblika keramike i stila ukrašavanja ne može biti jedni kriteriji pri analizi društvenih zajednica u neolitu. Ona maskira njihovu heterogenost kroz pretpostavljenu uniformnost keramičkih oblika i stila ukrašavanja. Umjesto razvijanja modela „širenja“ neolita na osnovu nekolicine sistematski istraženih lokaliteta i njihove datacije, naselja treba shvatiti kao sistem kompleksne mreže interakcije, trajnog i sezonskog naseljavanja. Trenutno samo je mali dio mreže istražen, te je nezahvalno praviti bilo kakve modele širenja jer mnoštvo informacija nedostaje.

Obre I: kolonizacija ili autohtoni razvoj?

Istraživanja neolitskog naselja Obre I su izvršena tokom dvije kampanje 1967. i 1968. god. pod vodstvom A. Benca i M. Gimbutas.¹⁸⁹ Tokom iskopavanja istraženo je ukupno 606, 5 m². Naselje je smješteno nedaleko od rijeke Trstionice i nalazi se 200m od lokaliteta Obre II. Na osnovu rezultata istraživanja procijenjena veličina naselja iznosi 135 x 30m ili između 4000 i 5000m².¹⁹⁰

Razvojne faze naselja u pogledu objekata nisu ustanovljene zbog njihove uniformne izgradnje i slabe očuvanosti objekata iz ranijih faza.¹⁹¹ Istraženi dio naselja se sastojao od: stambenih objekata, ognjišta, vatrišta, radioničkih mjesta i ostava.¹⁹²

Na istraženom području pronađeno je ukupno pet stambenih objekata koji su pripadali završnoj fazi naselja.¹⁹³ Objekti iz perioda osnivanja naselja nisu jasno identifikovani i pretpostavka A. Benca je da su bili slabije građeni od onih iz završne faze naselja.¹⁹⁴ Način gradnje stambenih objekata varira, u svim slučajevima riječ je o nadzemnim objektima

---

¹⁸⁹ Benac 1972-73, 6 - 7.

¹⁹⁰ Benac 1972-73, 9 - 10.

¹⁹¹ Benac 1972-73, 11.

¹⁹² Benac 1972-73, 12 - 20.

¹⁹³ Benac 1972-73, 12 - 15.

¹⁹⁴ Benac 1972-73, 12.

pravougaone osnove. Tri objekta su izgrađena od poluoblica i daske koje su bile obljepljene kućnim lijepom sa jedne ili obje strane dok je u dva slučaja gornja konstrukcija bila izgrađena od pletera. Podnice su u jednom slučaju premazane slojem gline dok su u drugim slučajevima popolačane kamenjem ili kombinovanjem dvije navedene metode.¹⁹⁵ Dimenzije stambenih objekata takođe variraju. Dimenzije najvećeg istraženog objekta K2 su otprilike 9 x 7m.¹⁹⁶ Na osnovu različite metode izgradnje podnice A. Benac je pretpostavio da se ova građevina sastojala od dvije prostorije.¹⁹⁷ Ostale građevine činila je jedna prostorija dimenzija: 5-4x 2,5 m (K1), 5,5 x 3 m (K3) 3,5 x 3,3 (K5) i objekat K4 je djelimično istražen.¹⁹⁸

A. Benac je sve objekte okarakterisao kao stambene osim objekta K5, kojeg je zbog dimenzija interpretirao kao „neku vrstu ekonomske zgrade.“¹⁹⁹ Objekti K1 i K3 su nekoliko puta obnavljani pri čemu je utrošeno više materijala, vremena i energije. Objekat K1 je tri puta obnavljan. U sklopu objekta nisu identifikovani stupovi koji bi nosili krovnu konstrukciju, zid sastavljen od horizontalnih i vertikalnih greda, ispunjenim poluobicama ima ulogu nosača krovne konstrukcije. Orijentacija svih objekata je u pravcu I-Z. U jednom objektu (K1a) na prostoru ispod sjevernog ruba podnice su pronađeni ostaci životinjskih kostiju govečeta.²⁰⁰

Iako A. Benac navodi da su svi objekti imali neku vrstu ognjišta, detaljniji opis je samo iznesen u dva slučaja (K1, K2). U objektu K1 ognjište je izgrađeno od gline i uzdignuto od ostatka poda, dok je u objektu K2 izgrađeno od kamena i gline u obliku potkovice.²⁰¹ Pored navedenih kućnih ognjišta na istraženom prostoru pronađeno je 11 vanjskih ognjišta iz različitih faza naselja.²⁰²

Većina ognjišta pripada III fazi naselja: O4 – O11; O2 i O3 pripadaju II fazi i O1 pripada I fazi. Odnos između objekata i ognjišta iz treće faze nije poznat. Ognjišta su izgrađena u kombinaciji gline i kamena u svim fazama, sa izuzetkom ognjišta O4, O5, O7 koje je izgrađeno od gline i učvršćeno kamenjem i ognjišta O8 koje se sastoji od kamenih oblutaka bez glinenog premaza.²⁰³ Pored pojedinih ognjišta (O2, O8) su zabijene kamene ploče, a

---

¹⁹⁵ Benac 1972-73, 12 – 15.

¹⁹⁶ Benac 1972-73, 16.

¹⁹⁷ Benac 1972-73, 12 – 17.

¹⁹⁸ Benac 1972-73, 12 – 17.

¹⁹⁹ Benac 1972-73, 15.

²⁰⁰ Benac 1972-73, 12.

²⁰¹ Benac 1972-73, 13.

²⁰² Benac 1972-73, 19 – 20.

²⁰³ Benac 1972-73, 20.

pored ognjišta O4 je bila položena velika kamena ploča.²⁰⁴ Na prostoru oko ognjišta nisu pronađeni ostaci životinjskih kostiju.

Osim ognjišta na otvorenom pronađeno je mnoštvo vatrišta koja su pripadala IV fazi naselja. Vatrišta su bila manjih dimenzija i nisu korištena intezivno kao ognjišta. Vatrišta su bila ograđena kamenim oblucima i njihove dimenzije su bile manje od dimenzija ognjišta.²⁰⁵

Četvrtu grupu objekata u naselju predstavljaju radionička mjesta. Na osnovu dominantnih nalaza A. Benac je definisao jednu vrstu ovih objekata kao žrvnjišta te će ista terminologija biti korištena i u ovom radu.²⁰⁶

Pronađena žrvnjišta pripadaju I, III i IV fazi. U I fazi su pronađena dva žrvnjišta čija se struktura sastojala od kamenih ploča ili pravilno poredanih kamenja.²⁰⁷ Među kamenim strukturama su pronađeni artefakti od kamena i kosti.²⁰⁸ U III fazi su pronađena četiri žrvnjišta od kojih su dva bila relativno blizu, za razliku od preostala dva koja su raspoređena u različitim sondama.²⁰⁹

U IV fazi je pronađen veći kompleks načinjen od kružno naslaganih kamenih ploča i kamenja.²¹⁰ U ovom dijelu nisu pronađeni artefakti koji bi ukazali na funkciju objekta. IV fazi takođe pripada ploča za glačanje na kojoj je in situ pronađena glačalica od životinjske kosti. Pored ploče za glačanje pronađeno je i masivno koštano šilo.²¹¹

Pored žrvnjišta u II fazi naselja pronađena su mjesta na kojima je bila visoka koncentracija gline, A. Benac je zaključio da su to zapravo prostori na kojima se obrađivala glina i izrađivali keramički predmeti. II fazi su pripadale jame u kojima su pronađeni fragmenti keramike, ove jame su po svemu sudeći imale funkciju ostava dok su neke mogle služiti i kao subterenske peći.²¹²

Posebnu pojavu predstavljaju grobovi pronađeni unutar naselja. Iako su se ovi objekti potpuno razlikovali od ostalih nasebinskih struktura činjenica da su pozicionirani unutar

---

²⁰⁴ Benac 1972-73, 21.

²⁰⁵ Benac 1972-73, 22.

²⁰⁶ Benac 1972-73, 22.

²⁰⁷ Benac 1972-73, 23.

²⁰⁸ Benac 1972-73, 23.

²⁰⁹ Benac 1972-73, 23.

²¹⁰ Benac 1972-73, 23.

²¹¹ Benac 1972-73, 23.

²¹² Benac 1972-73, 23 - 24.

naselja govori o njihovoj pripadnosti istom te se ne mogu gledati i interpretirati kao odvojen fenomen.²¹³

U istraženom dijelu naselja u dvije kampanje ukupno je pronađeno 8 grobnih cijelina koje su imale različitu orijentaciju i različit nivo očuvanosti ljudskih ostataka. U svim grobnim cijelinama su ukopana djeca, rane životne dobi. Četiri groba pored različite orijentacije imaju dosta sličnosti. Sve individue su pokopane u istom položaju – zgrčencu, u plitkim jamama i mjesto ukopa je označeno kamenjem ili premazom gline.²¹⁴ Ukopi nisu sadržavali priloge osim u dva slučaja gdje je pored noga pokopanih individua pronađen žrvanj.²¹⁵

Druga grupacija grobova se razlikuje od prve, jer je tretiranje prema preminulima prilikom ukopa izvršeno na potpuno drugačiji način. U grobu 7 su ostaci individue položene u sjedeći položaj na pripremljenoj površini od kamena, koja je bila okružena kamenim pločama i oblucima.²¹⁶ U preostale tri grobne cjeline ostaci individua su razbacani bez reda i pomješani sa životinjskim kostima, keramikom i ostalim artefaktima.²¹⁷ Grobna cjelina 8 je okarakterisana od strane A. Benca kao kultno mjesto sa dvije razvojne faze. Prva faza se sastojala od mjesta koje je izgrađeno premazivanjem površine glinom i loženjem vatre na tom prostoru.²¹⁸ U drugoj fazi na ostacima pečene gline kružno su poredane kamene ploče i obluci, i zasuti plaštom od sitnog kamenja.²¹⁹

U sklopu kamene konstrukcije u jugozapadnom dijelu pronađeni su ostaci životinjskih i ljudskih kostiju. Među kostima djeteta pronađeni su ostaci posude, i komadi nakita od jantara.²²⁰ U blizini kamene konstrukcije je pronađena uspravno postavljena ploča sa nakitom od spondilusa. Pored navedene konstrukcije pronađene su posude, kamene sjekire koje su istovremene sa grobnom cjelinom 8.²²¹

Druga grupa grobnih cijelina za razliku od prve sadrži priloge koji se sastoje od ostataka životinjskih kostiju, keramike i drugih artefakta.

---

²¹³ Benac 1972-73, 22 – 32.

²¹⁴ Benac 1972-73, 22 – 32.

²¹⁵ Benac 1972-73, 26.

²¹⁶ Benac 1972-73, 32.

²¹⁷ Benac 1972-73, 31 – 32.

²¹⁸ Benac 1972-73, 29 – 34.

²¹⁹ Benac 1972-73, 30.

²²⁰ Benac 1972-73, 33.

²²¹ Benac 1972-73, 35.

A. Benac je grobne cjeline interpretirao kao rezultat žrtvovanja djece prilikom osnivanja naselja.²²² Kao glavni argument je iznio činjenicu da su ljudske kosti iz tri groba odložene parcijalno i bez jasnog reda.²²³ Grobovi sa priložima su datirani u II fazu naselja. Iako ostale grobove nije moguće datirati, A. Benac ih je takođe svrstao u isti period kao i prethodne grobove. Tradiciju pokapanja u okviru naselja A. Benac je povezao sa lokalitetima „starčevačke kulture“ u Srbiji i običaju pokapanja u okviru mediteranskog područja.²²⁴

Razlika između načina pokapanja govori nam o drugačijim ritualima i praksama dvije grupe prilikom ukopa novorođene djece. Navedene razlike ukazuju na drugačiji vremenski period ukapanja ili praktikovanje različitih običaja prilikom pokapanja unutar naselja. S obzirom da se radi o običaju pokapanja individua relativno iste dobi, te da je ukapanje cijelog skeleta novorođene djece praktikovano u naselju Obre II, prije se radi o transformaciji rituala nego o paralelnom postojanju različitih praksi.²²⁵ Inhumacija kompletnog i parcijalnog skeleta je poznata na lokalitetima u mediteranskoj zoni kao i na lokalitetu Lepenski vir.²²⁶ A. Benac je pretpostavio da se u svim slučajem radi o žrtvovanju djece radi plodnosti.²²⁷

Navedna konstatacija je dosta upitna, jer u kontekstu neolita, rađanje i odgajanje djece nije predstavljalo lak zadatak. Žrtvovanje novorođenčadi ne predstavlja efikasnu društvenu strategiju. Žrtvovanje djece tokom visokog društvenog stresa prouzrokovanog nedostatkom resursa je takođe malo vjerovatno jer je zajednica u Obrama I praktikovala razne strategije subzistencije čime je minimizovala zavisnost o jednom izvoru hrane.²²⁸

Iako su informacije o počecima naselja oskudne, zaključak A. Benca da je gradnja istih naseobinskih struktura egzistirala tokom svih faza naselja je neosnovana.²²⁹ U navedenom slučaju građevinski objekti iz ranijih faza bi bili sigurno uočljivi. Nedostatak trajnih konstrukcija nam govori da je u prvoj fazi lokalitet imao funkciju sezonskog naselja, te je u to vrijeme vjerovatno dominirao lov i stočarstvo što je rezultovalo visokom naseobinskom mobilnošću zajednice u Obrama I.²³⁰ U II fazi zajednica u Obrama sve više usvaja domestikaciju biljaka što smanjuje naseobinsku mobilnost i kasnije u trećoj fazi dovodi do

---

²²² Benac 1972-73, 35.

²²³ Benac 1972-73, 37 – 38.

²²⁴ Benac 1972-73, 37.

²²⁵ Benac 1971, 27.

²²⁶ Srejović 1979, 51.

²²⁷ Benac 1972-73, 35.

²²⁸ Benac 1972-73, 35.

²²⁹ Benac 1972-73, 15 – 16.

²³⁰ Smith 2003, 165.

izgradnje trajnih objekata koji su otkriveni prilikom istraživanja.²³¹ Migriranja jednog dijela stanovništva koje se brinulo za krda stoke i učestvovalo u lovu je nastavljena kroz egzistenciju naselja, ali je većina stanovništva ostajala u naselju.²³² Nisko mobilnom dijelu stanovništva su sigurno pripadali mladi i stari članovi zajednice koji su ostajali u okviru naselja.²³³ Članovi zajednice koji bi ostajali u naselju su brinuli o mlađim članovima i vršili potrebne radove pri uzgoju žitarica.

Smanjenjem mobilnosti većine pripadnika zajednice dolazi do smanjenja trajanja reproduktivnog ciklusa kod žena i samim tim povećanja broja novorođenčadi.²³⁴ Međutim povećanjem broja rođene djece povećava se i njihov mortalitet.²³⁵ U navedenoj činjenici treba tražiti odgovor na pojavu ukopa novorođene djece u okviru naselja. Postepeno usvajanje uzgoja žitarica u naselju Obre I dovelo je do porasta broja rođenih. Međutim skraćenje perioda dojenja smanjuje i prenos antitijela potrebnih za zaštitu djece od bolesti što povećava njihov mortalitet.²³⁶ Smrt djeteta kao i u savremeneom kontekstu je predstavljala traumatično iskustvo, što govori i poseban tretman preminule djece u ranoj dobi.

U II fazi ukopi djece se vrše parcijalno, sa prilozima, u slučaju groba 8 grobna konstrukcija je prerasla u mjesto kontinuiranih kulturnih radnji. U parcijalnom pokapanju se ogledaju postmortem obredi koji su se sastojali od ekskarnacije putem izlaganja tjela preminulog lešinarima, najčešće pticama ili ekshumacije u cilju odvajanja mekog tkiva od kostiju, čišćenja kostiju i ponovne inhumacije na drugim lokacijama.²³⁷ Neolitski obred sahranjivanja i odnos prema ostacima preminulih koji se razlikuje od savremenog tretiranja prema mrtvima ne ukazuje sam po sebi na nemar ili obred ljudske žrtve. Postavljanje kamenih ploča kao markera i polaganje priloga u vidu fino ukrašene keramike i egzotičnih predmeta govori o posebnom tretmanu pokopanih individua. Navedeno ukazuje na važnost djece u neolitskom naselju u Obrama I i percepcije stanovnika o njihovom značaju u reprodukciji društvene zajednice. Grobovi takođe mogu imati funkciju identifikacijskih markera koji označavaju pripadnost naselja određenoj grupi koja se povezuje sa pokopanim individuama.²³⁸

---

²³¹ Smith 2003, 167.

²³² Muller – Scheesel i ostali 2010, 185.

²³³ Pollard 1999, 82.

²³⁴ Hershokovitz, Gopher 2008, 473, Bocquet-Appel, Bar-Yosuf 2008, 4.

²³⁵ Cohen 2008, 492 – 493.

²³⁶ Cohen 2008, 492.

²³⁷ Srejović 1979. 51.

²³⁸ Pollard 1999, 79.

Hronološku pripadnost druge grupe grobova je teško odrediti. Na osnovu nalaza grobova iz naselja Obre II možemo zaključiti da je veća vjerovatnost da oni pripadaju kasnijim fazama naselja odnosno III ili IV fazi. A. Benac je grobove hronološki odredio u ranije faze prvenstveno zbog teze o žrtvovanju djece prilikom osnivanja naselja.²³⁹ Proces osnivanja neolitskog naselja Obre I ne treba biti posmatran kao određeni događaj koji se desio u određenom vremenskom periodu, već kao niz sukcesivnih sezonskih boravaka koji su usvajanjem žitarica doveli do trajnog naseljavanja jednog dijela stanovništva.

A. Benac je osnivanje naselja u Obrama I predstavio kroz difuzioni model migracije dvije različite „kulture i `etničke` grupe“ koje su „čuvale svoje kulturne osobine“.²⁴⁰ Do stapanja različitih „kulturnih i `etničkih` grupa“ prema A. Bencu došlo je kroz instituciju egzogamnog braka koji je nastao kao mehanizam rodovskog ustrojenja neolitskog društva.²⁴¹ Dokaz da su dvije „kulture i `etničke` grupe“ činile stanovnike naselja A. Benac nalazi u postojanju dva različita tehnološka procesa izrade keramičkih proizvoda i stila ukrašavanja.²⁴²

Podrazumjevanje postojanja određenog društvenog sistema u ovom slučaju rodovskog predstavlja predrasudu izgrađenu na osnovu savremenog i istorijskog iskustva stvaranja društvenih zajednica posmatranog iz „europske“ perspektive.²⁴³ Zamišljanje nastajanja društvenih zajednica isključivo vezivanjem porodica kao nukleusa društva u veće zajednice predstavlja naturalizaciju pomenutog mehanizma i ne ostavlja prostor za alternativno povezivanje zajednica.²⁴⁴ U inicijalno visoko mobilnoj zajednici u Obrama I rodovsko uređenje se ne smije podrazumjevati, vjerovatnije je da se zajednica sastojala od domaćinstava koje nisu nužno rodbinski povezana i čije su veze bile rezultat saveza koji su se mijenjali kroz vrijeme.²⁴⁵

Drugi argument o stapanju dvije zajednice „potpuno drugačijeg porijekla“ predstavlja razlika u keramičkim artefaktima.²⁴⁶ Navedeni stav je kritikovao S. Perić ističući da je A. Benac previše naglasio udio „impreso“ keramike u odnosu na „starčevačku“, te zanemario brojne

---

²³⁹ Benac 1972-1973, 32.

²⁴⁰ Benac 1972-1973, 67 – 82.

²⁴¹ Benac 1972-1973, 68.

²⁴² Benac 1972-1973, 67 – 68.

²⁴³ Price 1999, 33.

²⁴⁴ Price 1999, 45.

²⁴⁵ Price 1999, 41 – 42.

²⁴⁶ Benac 1972-1973, 62 – 63.

oblike grube keramike.²⁴⁷ Oba stava se oslanjaju na keramiku kao legitimnog pokazatelja migracija ljudskih zajednica.

Zbog nedostatka lokaliteta iz mezolitskog perioda na području Bosne i Hercegovine većina arheologa je pretpostavila da je ovaj prostor bio slabo naseljen ili gotovo prazan te nije mogao biti osnov za formiranje neolitskih zajednica.²⁴⁸ Nedostatak lokaliteta ne može biti jedini argument za navedenu pretpostavku, pogotovo ako se uzme u obzir bogatstvo resursa i relativno laka prohodnost kroz teritorij današnje Bosne i Hercegovine putem riječnih trasa.²⁴⁹ Razlog nepostojanja mezolitskih lokaliteta može se objasniti visokom mobilnošću mezolitskih zajednica, što je dovelo do konstrukcije kampova od trošnih materijala i kratkog zadržavanja na jednom mjestu.²⁵⁰ Navedeni faktori kreiraju lokalitete koje je teško detektovati arheološkim istraživanjima. Obrasci naseljavanja hercegovačkih lokaliteta ukazuju na dobro poznavanje terena koje novopridošle zajednice ne bi posjedovale.²⁵¹ Naseljavanje lokaliteta u Bosni treba posmatrati na sličan način. Proces naseljavanja ne predstavlja migraciju iz početne tačke A u konačnu tačku B, već konstantno cirkulisanje od lokaliteta do lokaliteta u zavisnosti od predvidljivosti resursa tokom sezona. Veliki udio lova kao strategije privređivanja stanovnika naselja i oslanjanje na stočarstvo ukazuje na jak odnos životinja i ljudi što predstavlja nastavak tradicije iz mezolita.²⁵²

Mehanizam razmijene ideja u visokomobilnim zajednicama u jugoistočnoj Evropi nije zahtjevao velike migracije za unošenje novih praksi kao što je izrada keramike, domestikacija biljaka i životinja.²⁵³ Karakter područja današnje Bosne kao praistorijske magistrale se očituje upravo u usvajanju različitih stilskih izraza kao i razmijeni egzotičnih dobara što se jasno vidi na lokalitetu Obre I.²⁵⁴ Tezi o autohtonom porijeklu zajednica na prostoru Bosne idu u prilog i karakteristike naselja u Nebu čiji su stanovnici u kasnom neolitu zadržali jaku lovačku i stočarsku tradiciju.²⁵⁵ Latentne lovačko-skupljačke zajednice su prvenstveno usvojile keramičke proizvode i domestikaciju životinja zbog njihovih prednosti koje su nadjačale nedostatke.²⁵⁶

---

²⁴⁷ Perić 1995, , 18.

²⁴⁸ Borić 2005, 19.

²⁴⁹ Benac 1979, 372.

²⁵⁰ Smit 2003, 166.

²⁵¹ Borić 2005, 21.

²⁵² Budja 2005, 34.

²⁵³ Budja 2005, 40.

²⁵⁴ Benac 1979, 363.

²⁵⁵ Benac 1949 - 1950, 23.

²⁵⁶ Vigne 2008, 186.

Postepeno uvođenje žitarica, kao egzotične robe i robe koja je korištena za ishranu novorođenčadi i starijih, vremenom smanjuje naseobinsku mobilnost neolitskih stanovnika u Obrama I i drugih lokaliteta gdje uzgoj žitarica postaje ravnopravan sa drugim strategijama obezbjeđivanja hrane.²⁵⁷ Lokaliteti poput Neba zadržavaju lov i pastoralizam kao glavne strategije privređivanja. Različite uloge u obezbjeđivanju prehrambenih resursa su uticale na identifikaciju članova kao pripadnika određenoj grupi unutar i izvan zajednica.²⁵⁸ Pojedini autori su ukazali da je praktikovanje određenog privređivanja uslovljeno polnom i starnosnom pripadnošću individue.²⁵⁹ Prema navedenoj podjeli stočarstvo i lov bi bili zanimanje zrelih muškaraca, dok bi uzgajanje žitarica pripadalo ženama, djeci i starijim članovima zajednice.²⁶⁰ Podjela na osnovu starosne pripadnosti se može ocijeniti kao validna, s obzirom, da bi zreli članovi bili dosta mobilniji i produktivniji u navedenim aktivnostima.²⁶¹

Uloga žena u lovačkim i stočarskim aktivnostima ipak ostaje nejasna. Povećanje nataliteta odnosno smanjenje reproduktivnog ciklusa je povezana sa manjom mobilnošću što bi ukazalo da su žene tokom populacijskog porasta u neolitu bile više vezane za jedno mjesto od muškarca. Međutim to ne isključuje mogućnost da su u određenim starosnim dobima bile više ili manje mobilne. Prije i poslije reproduktivnog ciklusa žene bi mogle učestvovati jednako u stočarskim i lovačkim aktivnostima.

Usvajanje uzgoja žitarica je otvorilo put za formiranje trajnijih naselja. Promjena načina stanovanja i uvođenje dometikacije žitarica kao ravnopravne strategije privređivanja lovom i stočarstvu dovodi do promijene u društvenom uređenju neolitskih zajednica. Navedeni proces se nije se odvijao jednako na svim neolitskim lokalitetima i ne predstavlja univerzalni obrazac. Pojedina naselja su imala nekoliko zajedničkih odlika, ali je razvoj svakog naselja imao specifičnosti. Pojavu naselja poput Obre I ne treba gledati isključivo kao produkt linearne migracije iz centra prema periferiji zamišljenih „kultura“ već kao cirkularno kretanje unutar kompleksne mreže mobilnih zajednica koje osnivaju trajna naselja kao rezultat društvene transformacije.

---

²⁵⁷ Tasić 2009, 24.

²⁵⁸ Orton 2008, 115.

²⁵⁹ Tasić 2009, 27.

²⁶⁰ Muller – Scheesel i ostali 2010, 188.

²⁶¹ Price 1999, 45.

Obre II: Kontinuirani razvoj naselja Obre I

Neolitski lokalitet Obre II je otkriven 1961. god. u sklopu projekta rekognosciranja terena od strane Zemaljskog muzeja.²⁶² Nakon toga su uslijedila sondažna istraživanja 1963., 1964. i 1965. god. što je dovelo do sistematskih istraživanja tokom 1967. i 1968. god.²⁶³ Ukupna istražena površina lokaliteta iznosi 1025m², dok pretpostavljena veličina naselja iznosi 19000 – 20000 m².²⁶⁴

Naselje Obre II se nalazi u dolini rijeke Trstionice pritoke rijeke Bosne čije je ušće udaljeno tri kilometra od samog naselja. Pozicija naselja u manjoj riječnoj dolini pružilo je povoljne uslove za zemljoradnju, stočarstvo i lov.²⁶⁵

Tokom iskopavanja identifikovano je ukupno 39 objekata koji su okarakterisani kao kuće u sklopu 8 stambenih horizonata i tri građevinske faze. Pored navedenih objekata u Obrama II su pronađene radionice, ognjišta i vatrišta.²⁶⁶ Stambeni i drugi objekti su izrađivani u tri tehnike: lakše građevine od kamena, drveta i gline, građevine sa debljim zidovima od drveta i gline i građevine od drveta.²⁶⁷

Oblici građevina se javljaju u tri oblika: pravougani, ovalni i apsidalni. Pravougaone nadzemne građevine su najdominantnije tokom svih stambenih horizonata u neolitskom naselju Obre II.²⁶⁸ Orijentisane su u pravcu SI-JZ sa pročeljem okrenutim prema jugu. Apsidalne građevine su imale drugačiju orijentaciju od pravougaonih i bile su izgrađene isključivo od drveta, dok je kod ovalnih u dva slučaja podnica bila dijelimično ukopana.²⁶⁹

---

²⁶² Benac 1971, 5.

²⁶³ Benac 1971, 6 – 9.

²⁶⁴ Benac 1971, 12, 16.

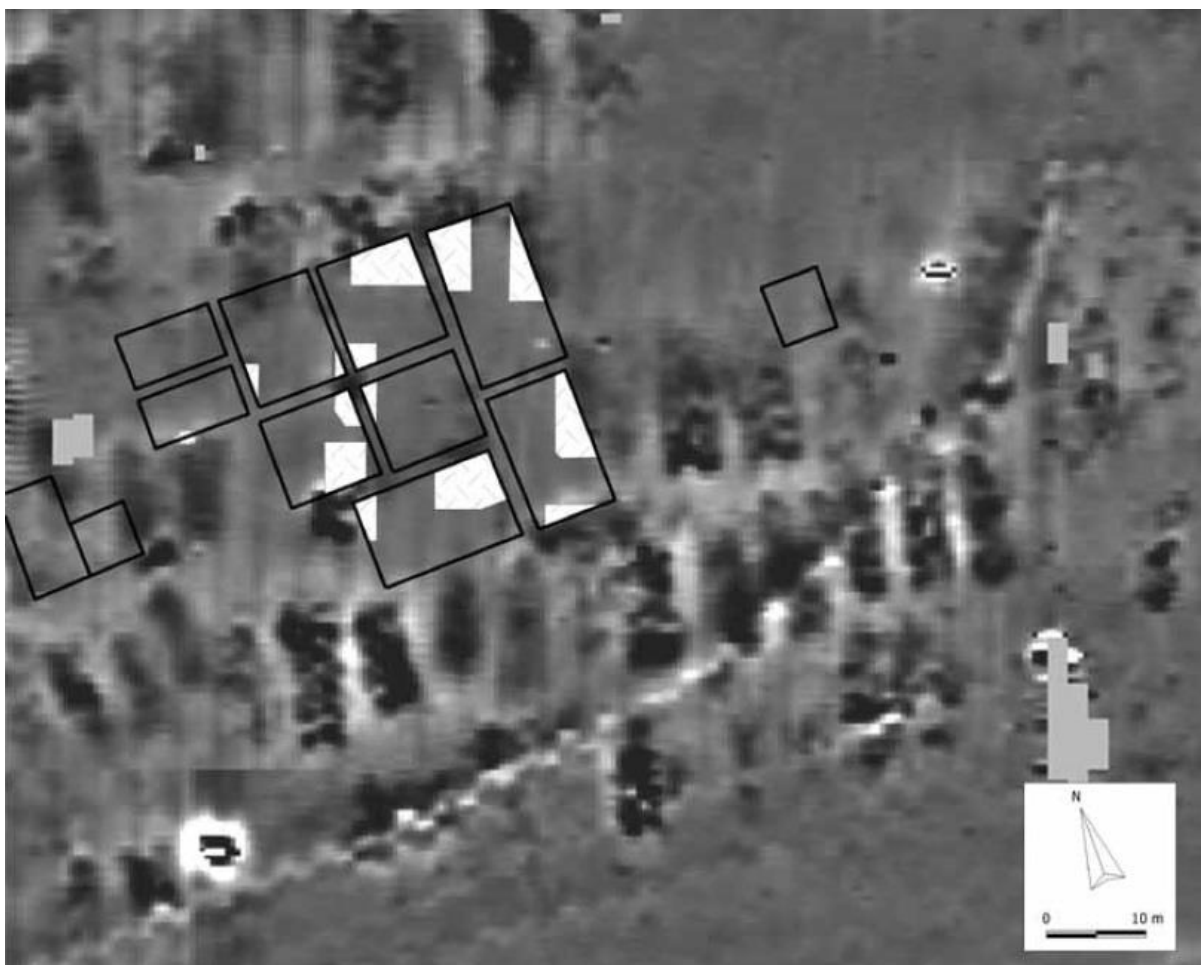
²⁶⁵ Benac 1971, 10.

²⁶⁶ Benac 1971, 19 – 27.

²⁶⁷ Benac 1971, 24 – 31.

²⁶⁸ Benac 1971, 23 – 31.

²⁶⁹ Benac 1971, 26.

Sl. 4 Obre II: Rezultati geomagnetne prospekcije prema Mulleru

Prva građevinska faza

Prva građevinska faza se sastoji od dva stambena horizonta. Objekti istraženi u prvom stambenom horizontu se sastoje od dvije zemunice, tri nadzemna pravougaona objekta i jednog pravougaonog poluzemuničnog objekata. Zemunice su građene u tehnici pletera i lijepa sa šljunkovitom podnom površinom. Pored zemunica pronađene su dvije zgrade koje su imale lakšu zidnu i krovnu konstrukciju i dvije građevine sa tanjim rupama za stupove, koji su bili učvršćeni kamenjem, i tanjim zidovima u odnosu na ostale faze.²⁷⁰

Pored navedenih objekata u prvom stambenom horizontu su pronađena tri ognjišta na otvorenom, dva neposredno pored zemunice i jedno većih dimenzija pored poluzemunice.²⁷¹ Jedno radioničko mjesto identificovano kao žrvnište pronađeno je između dvije nadzemne

²⁷⁰ Benac 1971, 30.

²⁷¹ Benac 1971, 31.

kuće K2 i K3.²⁷² U međuhorizontu između prvog i drugog stambenog horizonta pronađeno je jedno veće žrvnjište i dva manja vatrišta.²⁷³

U drugom stambenom horizontu se nastavlja izgradnja objekta bez stupova sa podnicom od premaza gline.²⁷⁴ Na istraženoj površini pronađeno je mnoštvo rupa za stupove bez oblutaka kao supstrukcije za dodatno učvršćivanje stupova.²⁷⁵ Nadzemni ovalni objekat koji je sadržavao ostatke ugljenisanog drveta bez kućnog lijepa okriven je u kvadrantu VII i prema Bencu služio je kao neka vrsta pomoćnog objekta.²⁷⁶

Uz navedene objekte u drugom stambenom horizontu pronađena su tri kremeništa, tri radionička mjesta i tri žrvnjišta. Tri ognjišta su pronađena unutar kuća, dok su dva bila pozicionirana na otvorenom u blizini nadzemnih kuća bez stupova.²⁷⁷

Osim objekta koji su povezani sa parktičnim svakodnevnim aktivnostima unutar naselja u prvom stambenom horizontu otkriveno je 8 dječijih grobova, a u drugom 4 groba.²⁷⁸ Grobovi su u oba horizonta bili grupisani na istom mjestu o čemu će biti riječi poslije.²⁷⁹ Sa drugim stambenim horizontom se završava prva građevinska faza naselja u Obrama II.

Druga građevinska faza

Drugu građevinsku fazu čine treći, četvrti i peti stambeni horizont. Tokom cijele građevinske faze objekti su izgrađeni solidnije u odnosu na prethodnu građevinsku fazu.²⁸⁰

U trećem stambenom horizontu je otkriveno ukupno sedam naseobinskih objekata. Objekti su građeni prema jasnom planu, sa uniformnom orijentacijom.²⁸¹ Unutar tri objekta su ustanovljena ognjišta, dok su dva posjedovala peći.²⁸² Izvan naseobinskih objekata su pronađena dva radionička mjesta od kojih je jedno većih dimenzija sa nastavkom tradicije

---

²⁷² Benac 1971, 24.

²⁷³ Benac 1971, 35.

²⁷⁴ Benac 1971, 26.

²⁷⁵ Benac 1971, 27.

²⁷⁶ Benac 1971, 23.

²⁷⁷ Benac 1971, 24.

²⁷⁸ Benac 1971, 20.

²⁷⁹ Benac 1971, 27.

²⁸⁰ Benac 1971, 27.

²⁸¹ Benac 1971, 27.

²⁸² Benac 1971, 30.

održavanja istih aktivnosti u kasnijim stambenim horizontima, tri kremenista, jedno žrvnjište i jedno ognjište na otvorenom. Pored objekta K13 otkrivna je površina koja je popločana kamenim oblucima što ukazuje na izgradnju puta unutar naselja.²⁸³

Četvrti stambeni horizont se sastoji od sedam nasebinskih objekata, od kojih tri imaju ognjišta unutar objekta a dva dobro izgrađene peći. Ostali objekti su djelimično istraženi i vjerovatno je da su i oni posjedovali ognjište ili neku vrstu peći. U četvrtom horizontu je identifikovano mnoštvo rupa za stupove od kojih mnoge nisu povezane sa stambenim objektima. Između stupova pronađena su i dva ognjišta, ali njihova veza nije jasna i teško reći da li se radi o ognjištima na otvorenom ili sa nekom vrstom zaklona koju su činili stupovi raspoređeni oko ognjišta.²⁸⁴

Za ognjište O13 i O11 se sa sigurnišću može konstatovati da pripadaju tipu ognjišta na otvorenom i pozicionirani su između objekata K21 i K20 i iznad objekta K19. Tri radionička mjesta su pozicionirana na istom mjestu kao i radioničko mjesto iz prethodnog horizonta. Dva kremenista su pronađena u neposrednoj blizini objekta K17 i pored ognjišta O14.²⁸⁵

Peti horizont za razliku od prethodnih u drugoj građevinskoj fazi sadrži mnoštvo stupova sa malo ili nimalo kućnog lijepa. A. Benac je ukupno identifikovao pet stambenih objekata od kojih su četiri imala unutarnja ognjišta ili peći.²⁸⁶ Dva objekta sa unutrašnjim pećima i slabije izraženim građevinskim ostacima identifikovana su u sondama I i II sa orijentacijom SI-JZ, za razliku od ostalih objekata čija je orijentacija SZ-JI. U sondama I i II između pravilno poredanih supova pronađene su tri peći.²⁸⁷ U objektu K26 identifikovana su dva ognjišta koja su bila postavljena na suprotnim stranama.²⁸⁸

Strukture pronađene pored stambenih objekata podudaraju se sa prethodnim horizontima po svom karakteru i sastoje se od: pet ognjišta na otvorenom od kojih su dva izgrađena od kamena i tri od gline, četiri žrvnjišta i jednog radioničkog mjesta.²⁸⁹ Ognjište u sondi III koje je od strane A. Benca okarakterisano kao ognjište na otvorenom okruženo je sa sedam rupa od supova što ukazuje da je bilo natkriveno krovnom konstrukcijom.²⁹⁰

---

²⁸³ Benac 1971, 30.

²⁸⁴ Benac 1971, 31.

²⁸⁵ Benac 1971, 35.

²⁸⁶ Benac 1971, 31.

²⁸⁷ Benac 1971, 34.

²⁸⁸ Benac 1971, 35.

²⁸⁹ Benac 1971, 35.

²⁹⁰ Benac 1971, 35.

Treća građevinska faza

U treću građevinsku fazu ulaze preostala tri stambena horizonta. U šestom građevinskom horizontu je otkriveno pet kuća. Podnice dvije kuće izgrađene od premaza gline su opkoljene stupovima koji su nosili krovnu konstrukciju i povezivali elemente zidova. Kod druge dvije kuće ostaci stupova nedostaju, u jednom slučaju nasebinski objekat je identifikovan na osnovu supova i nije imao kompaktne ostatke glinene podnice. Pored grupe stupova definisane od strane A. Benca moguće po istom principu (na osnovu orijentacije) identifikovati još jedan objekat iste orijentacije kao ostali objekti iz šestog stambenog horizonta.²⁹¹

U jednom stambenom objektu je pronađena kalotna peć. Ostali objekti su djelimično otkopani i nije moguće odrediti da li su posjedovali sličnu unutrašnju strukturu. Na prostoru kvadranta I – IV, građevinska aktivnost je dosta slabija. Na ovom prostoru je pronađeno pet ognjišta na otvorenom, i tri žrvnjišta. Pored stambenog objekta K30 pronađeno je ognjište izgrađeno na premazu gline.²⁹²

U okviru sedmog stambenog horizonta pronađeno je pet stambenih objekata. Na jednom objektu su ustanovljene rupe od stupova, bez tragova gorenja, odnosno bez nalaza kućnog lijepa.²⁹³ Ostaci preostalih stambenih objekata su dosta slabije očuvani. U sedmom stambenom horizontu su dominantna ognjišta na otvorenom i radionice.²⁹⁴ Ukupno je pronađeno pet ognjišta od kojih je jedno više puta obnavljano. U sedmom stambenom horizontu je pronađeno osam žrvnjišta od kojih je pet situirano u VII kvadrantu.²⁹⁵

U osmom stambenom horizontu se nastavlja dominantna građevinska dijelatnost u domenu ognjišta i radionica.²⁹⁶ Stambeni objekti su identifikovani u tri slučaja i to na osnovu nabijene zemlje koja indicira ostatke objekata koji nisu gorili. Jedno ognjište je pronađeno u okviru nabijene zemlje odnosno stambenog objekta, dok je drugo ležalo na premazu gline koje A. Benac tretira kao ognjište na otvorenom, iako je očigledno bilo dio objekta sa lakšom

---

²⁹¹ Benac 1971, 26.

²⁹² Benac 1971, 26.

²⁹³ Benac 1971, 26 – 28.

²⁹⁴ Benac 1971, 27.

²⁹⁵ Benac 1971, 27.

²⁹⁶ Benac 1971, 27.

krovnom konstrukcijom.²⁹⁷ U ovom stambenom horizontu su ukupno pronađena 22 žrvnjišta koja su bila raspoređena u svim kvadrantima.²⁹⁸

Kontinuirani razvoj ili migracija?

Kroz građevinske faze naselja u Obrama II jasno se mogu vidjeti promjene u načinu gradnje stambenih objekata kao i promjena njihove koncentracije. A. Benac lokalitete Obre I i Obre II posmatra kao dvije različite pojave ističući da ne postoji nikakva veza između ova dva lokaliteta. Obre II tumači kao rezultat migracija nakon „degeneracije“ naselja u Obrama I koje je prouzrokovano nedostatkom priliva „novih gena“ koji bi osvježili i ojačali genetsku sliku zajednice u tom naselju.²⁹⁹ Za razliku od A. Benca Hoffman Obre II tretira kao naselje nastalo neznačajnom relokacijom naselja Obre I.³⁰⁰

Argument A. Benca se zasniva na drugačijem „kulturnom izrazu“ stanovnika naselja Obre I i Obre II i hronološke nepovezanosti, dok Hoffman ne pruža detaljno objašnjenje svoje teze osim činjenice da su lokaliteti u blizini i da je relokacija naselja uobičajna pojava u neolitskom kontekstu.³⁰¹ Teze Hoffmana i Benca nisu detaljno argumentovane stoga je potrebno razmotriti obje mogućnosti. Da bi se utvrdila (ne)povezanost potrebno je analizirati sličnosti i razlike između dva naselja u naseobinskom i ekonomskom pogledu.

Ekonomika naselja Obra I se bazira na tri strategije privređivanja: stočarstvo, zemljoradnju i lov.³⁰² Stočarstvo je najdominantnija grana privređivanja u Obrama I i odnosi se prvenstveno na uzgoj govečeta. Dokazi o zemljoradnji su oskudni u odnosu na Obre II gdje je ova grana izrazito razvijena ali tek u drugoj fazi naselja.³⁰³ U prvoj fazi naselja u Obrama II zemljoradnja se može tretirati na sličan način kao i Obrama I. Kada je riječ o lovu u oba naselja iako prisutan, predstavljao je dopunsku djelatnost.³⁰⁴ U Obrama II stočarstvo je

---

²⁹⁷ Benac 1971, 28.

²⁹⁸ Benac 1971, 28.

²⁹⁹ Benac 1971, 67.

³⁰⁰ Hoffman 2012, 190.

³⁰¹ Benac 1971, 67, Hoffman 2012, 190.

³⁰² Benac 1972 - 73, 20 - 21.

³⁰³ Benac 1951, 273.

³⁰⁴ Benac 1971, 60, Benac 1972 - 73, 22 - 23.

takođe zauzimalo značajno mjesto, iako se u kasnijim fazama intenzivira uzgoj žitarica, stočarstvo i dalje ostaje dominantna grana privrede sa nastavkom uzgoja govečeta.³⁰⁵

Nadzemni stambeni objekti u početnim fazama naselja u Obrama II po svojoj konstrukciji se podudaraju sa objektima iz naselja Obre I. Strukture su građene na isti način, sa podnicom premazanom glinom i laganom konstrukcijom u koju nisu uključeni stupovi kao nosivi elementi.³⁰⁶ U drugom stambenom horizontu se uvodi praksa izgradnje stupova, ali kao i u Obrama I uočava se jaka tradicija korištenja kamena kao materijala za izgradnju naseobinskih objekata.

Na koncu jedan od značajnih argumenata o kontinuitetu između naselja Obre I i Obre II predstavljaju radiokarbonske analize čije vrijednosti ukazuju da se zadnja faza u Obrama I naslanja na početnu fazu Obra II i da ne postoji hronološki jaz koji A. Benac iznosi kao protuargument tezi o relokaciji naselja.³⁰⁷

Teza A. Benca o „degeneraciji“ zajednice u Obrama I nije održiva iz više razloga. Ako uzememo u obzir relativno visoku mobilnost jednog dijela stanovništva i strateški bitnu poziciju naselja u razmijeni ideja i robe na prirodnoj magistrali koju je činila rijeka Bosna, postojanje izolovanosti, koja je ključni element za navedeni scenarijo, nije ni najmanje vjerovatna.

Na osnovu navedenih argumenta lokaliteti Obre I i Obre II se mogu gledati kao jedna cijelina.³⁰⁸ Razlog relokacije naselja je vjerovatno promijena toka rijeke, što je prouzokovalo pomijeranje lokaliteta. Tokom razvoja naselja na osnovu naseobinskih objekata moguće je zaključiti da se na lokalitetu Obre II naseobinska mobilnost jednog dijela stanovništva postepeno smanjivala, da bi tokom druge građevinske faza dosegla svoju najnižu tačku.³⁰⁹ To najilustrativnije pokazuje tehnika gradnje stambenih objekata u drugoj građevinskoj fazi naselja. Za razliku od prethodnih faza u izgradnju objekata je uložena znatan nivo energije i vremena. Unutrašnjost je često opremljena sa „kalotnom“ peći ili pažljivo izgrađenim ognjištem. Svi stambeni objekti pri čijoj su izgradnji početna ulaganja visoka sadrže velike količine ugljenisanih žitarica.

---

³⁰⁵ Benac 1971, 60.

³⁰⁶ Benac 1971, 35 – 36.

³⁰⁷ Linden, Pandžić, Orton 2014, 11.

³⁰⁸ Nigel, Morris, Belfer-Cohen 2008, 241

³⁰⁹ Smith 2003, 167.

Naseobine iz druge građevinske faze A. Benac je okarakterisao kao klasične, odnosno da objekti „ilustruju stabilizaciju života i životnih navika u naselju“.³¹⁰ Međutim pored nalaza stambenih objekata sa visokim inicijalnim ulaganjima pri izgradnji, pronađeni su ostaci građevina koji su zajedno sa ognjištima „na otvorenom“ činili strukture koje su mogle biti korištene između ostalog i za stanovanje.

Zemunice i poluzemunice koje su istražene u prvoj građevinskoj fazi A. Benac je okarakterisao kao pomoćne objekte ili neke vrste pekara, zbog činjenice da u istom stambenom horizontu postoje i nadzemne zgrade.³¹¹ Navedeni stav se zasniva na posmatranju arhitekture odnosno izrade stambenog objekta kao standarda cijele zajednice. Upravo na primjeru Obra II vidimo da to nije slučaj i da su stanovnici koristili razne tehnike gradnje istovremeno.

Na samom početku naselja stambeni objekti imaju srednji (nadzemni objekti) i nizak (zemunični objekti) nivo početnog ulaganja rada i resursa prilikom izgradnje. Navedena situacija kao što je rečeno se poklapa sa stanjem u prijašnjem naselju Obre I. U drugom dijelu prve građevinske faze u istraženom dijelu lokaliteta zemunice nestaju i u upotrebi su samo nadzemne građevine. Međutim u jednom slučaju je zadržan ovalan tlocrt kao i izgradnja objekata sa i bez stupova. Kroz sve građevinske faze u Obrama II su identifikovane različite tehnike gradnje. Vjerovatno pojedine od ovih struktura predstavljaju pomoćne objekte, ali je pogrešno samo zbog jednostavnijeg procesa izgradnje sve okarakterisati kao takve. Ognjišta opkoljena stupovima i ostacima gline upućuju na strukture koje su mogle biti u funkciji stambenih objekata.³¹²

Pojava različitih tehnika gradnje u neolitskom naselju Obre II se može interpretirati kroz različite nivoje naseobinske mobilnosti stanovnika naselja.³¹³ U prvoj fazi naselja srednja naseobinska mobilnost je praktikovana tokom godine prvenstveno zbog intezivnog stočarstva i uzgoja žitarica kao dopunske strategije privređivanja. Izgradnja stambenih objekata se više oslanja na srednji utrošak rada i vremena, zbog dužeg zadržavanja ili sukcesivnog naseljavanja tokom godine.

Druga faza je obilježena kompleksnijim građevinama, sa visokim utroškom rada i vremena prilikom izgradnje, i niskom naseobinskom mobilnošću njihovih stanovnika, navedeno je

---

³¹⁰ Benac 1971, 27.

³¹¹ Benac 1971, 24 – 25.

³¹² Benac 1971, 31.

³¹³ Smith 2003, 166.

posljedica intezivnijeg uzgoja žitarica što upravo pokazuju nalazi unutar ovih objekata.³¹⁴ Ostali objekti u drugoj građevinskoj fazi su dosta jednostavnije građeni sa niskim inicijalnim ulaganjima u poređenju sa „klasičnim“ kućama naselja Obra II. Ako se uzmu u obzir različite strategije privređivanja koje su prouzrokovale različite nivoe naseobinske mobilnosti stanovnika unutar naselja, promijena u izgradnji objekata u naselju Obre II se ne može gledati kao stabilizacija života i životnih navika u naselju, kako je to A. Benac formulisao.³¹⁵ Navedeno je prije posljedica usvajanja domestikacije žitarica kao glavnog načina obezbjeđivanja hrane od strane jednog dijela naselja, što je prouzrokovalo smanjenje mobilnosti, i izgradnju kompleksnijih objekata.³¹⁶ Dio stanovništva koji je zadržao stočarstvo kao glavni oblik privređivanja nije imao potrebu za izgradnjom kompleksnih kuća s obzirom na veću naseobinsku mobilnost.

Na osnovu navedenog može se zaključiti da se specijalizacija privređivanja u naselju u Obrama II nije zasnivala na polnim karakteristikama već da je predstavljala strategiju pojedinih domaćinstava reflektovanih u stambenim objektima kao osnovnim jedinicama društvene reprodukcije. Starosna dob je vjerovatno igrala ulogu u raspodjeli rada, jer su stariji članovi zajednice mogli učestvovati u radovima potrebnim za uzgoj žitarica.³¹⁷ Navedeni zaključak se bazira na pretpostavci da jedan stambeni objekat predstavljaju jednu porodicu.³¹⁸ Iako je ova pretpostavka ustaljena u arheološkoj literaturi, ona ne predstavlja univerzalnu činjenicu.³¹⁹ Društvena strategija formiranja zajednice je mogla varirati od naselja do naselja ili od regije do regije. Međutim za sada ne postoje čvrsti dokazi koji bi određene modele društvene strukturalizacije učinili vjerovatnijim. Potrebno je istaći da se percepcija kuće kao refleksije osnovne jedinice društvene zajednice – porodice, temelji na istorijskom i savremenom iskustvu.³²⁰

Istraženi dio naselja usred intezivne graditeljske djelatnosti konstantno je mijenjao izgled. U posljednjem stambenom horizontu dominiraju radionice i objekti na otvorenom. A. Benac je pretpostavio formiranje slobodnog prostora odnosno trga sličnom kao u Lisičićima.³²¹ Usporedbom dva prostora uočljivo je nekoliko razlika. U Lisičićima centralnim prostorom je dominiralo veliko ognjište oko kojeg su se odvijale gozbe ključne za uspostavu prestiža

---

³¹⁴ Smith 2003, 167.

³¹⁵ Bailey 2005, 103.

³¹⁶ Benac 1971, 35.

³¹⁷ Muller – Scheesel i ostali 2010, 188.

³¹⁸ Price 1999, 33.

³¹⁹ Price 1999, 42.

³²⁰ Price 1999, 33.

³²¹ Benac 1971, 59.

dijeljenjem ulovljenog plijena unutar grupe.³²² U Obrama II je identifikovano nekoliko ognjišta sličnih dimenzija u čijoj su blizini često postavljena radionička mijesta.³²³ Zbog malog udjela lova u subzistenciji stanovnika u Obrama II, dijeljenje nije predstavljalo efikasnu strategiju sticanja prestiža u širim krugovima zajednice.³²⁴

Malo je vjerovatno da bi neka buduća istraživanja otkrila centralnu konstrukciju sličnu onoj u Lisičićima. Domestikacija biljaka i životinja je prebacila težište sa lovine odnosno ulovljenih životinja na domestikate. Jedinice bogatstava su upravo bile domaće životinje i biljke i posjedovanje veće količine jednog ili drugog bi dovelo do porasta prestiža individue ili grupe unutar naselja.³²⁵ U navedenim okolnostima akumulacija dobra je povećavala prestiž a ne dijeljenje, što je slučaj u Lisičićima.³²⁶

Geomagnetna istraživanja lokaliteta Obre II ukazuju da je naselje bilo uređeno po principu gradnje kuće u redovima.³²⁷ Između pojedinih grupacija kuća uočljivi su prazni prostori, tako da prazan prostor koji je identifikovan prilikom iskopavanja ne treba tretirati kao centralni trg naselja.

Vjerovatnije je da su se „prazni prostori“ formirali i pomijerali tokom obnavljanja, rušenja i ponovne izgradnje objekata. Na osnovu nalaza u okviru prostora koje je A. Benac identifikovao kao trg oni se mogu okarakterisati kao komunalni prostor nekoliko domaćinstava gdje su zajednički obavljali poslove obrade alatkih, usitnjavanja žita, itd.³²⁸ Navedene aktivnosti bi predstavljale vrstu društvenog veziva koje bi povezivalo više članova zajednice. Tradiciju okupljanja u cilju vršenja praktičnih radnji na određenim mjestima reflektuje održavanje vanjskih objekata kroz više stambenih horizonata.³²⁹

Odnos između članova zajednice koji su se specijalizovali na uzgoj žitarica i uzgoj životinja nije sasvim jasan. Planska izgradnja kuća ukazuje na kompleksniju organizaciju unutar društvene zajednice. Tačnu strategiju upravljanja je teško odrediti, ali se može pretpostaviti sa većom sigurnošću da su članovi zajednice poštovali određena pravila prilikom izgradnje stambenih objekata. Pored uniformne orijentacije kuća, tehnika izgradnje je varirala.

---

³²² Orton 2008, 44.

³²³ Benac 1971, 46.

³²⁴ Orton 2008, 45.

³²⁵ Orton 2008, 37.

³²⁶ Orton 2008, 44.

³²⁷ Hofmann i ostali 2008, 32.

³²⁸ Benac 1971, 25.

³²⁹ Benac 1971, 48 – 49.

Vjerojatno su članovi također mogli biti mobilisani u cilju zajedničke odbrane naselja i sprovođenja komunalnih radova.

Nametanje dominantnosti određene grupe moguće je u slučaju niske naseobinske mobilnosti. U Obrama II jedan dio stanovništva se nije zadržavao tokom cijele godine u naselju. Dio stanovništva koji bi ostajao tokom cijele godine imao bi više vremena za jačanje međuveza unutar naselja i konsolidacije moći.³³⁰ Sticanje prestiža na osnovu hiperprodukcije žitarica bi stvorilo konkurentnost između dijela stanovništva sa niskom naseobinskom mobilnošću, slična situacija bi se mogla očekivati i kod stanovništva koje se specijalizovalo u stočarstvu.³³¹

Navedena situacija bi stvorila uslove za razvoj savezništva između pastoralnog i zemljoradničkog dijela stanovništva, što bi djelimično objasnilo pojavu naseobina različitog nivoa tehničke kompleksnosti unutar istih stambenih horizonata.³³² Promjene koje su se dešavale tokom razvoja naselja, pogotovo u načinu izgradnje naseobinskih objekta mogu se vezati upravo za intezivniju upotrebu žitarica. Kasniju reorganizaciju prostora teško je povezati sa nekim korijenitijim promjenama društvenog uređenja u naselju. Geomagnetna istraživanja nam ukazuju na postojanje više sličnih prostora koji su korišteni za zajedničke potrebe, odnosno za potrebe domaćinstava koja su ih okruživala.

Grobove novorođenčadi pronađene u prvim fazama naselja A. Benac je interpretirao kao žrtvovanje djece u cilju sticanja blagonaklonosti duhova i bogova plodnosti.³³³ Ukope i navedenu praksu je uporedio sa nalazima iz Obra I, i postavio tezu da su obredi žrtvovanja vršeni prilikom osnivanja naselja.³³⁴ Pojavu žrtvovanja je interpretirao kao običaj koji je došao migracijskim kretanjima i to sa područja Mediterana.³³⁵ U naselju Obre I praksa pokapanja novorođenčadi je praktikovana tokom cijelog života naselja i s obzirom da se naselje Obre II razvilo iz naselja u Obrama I pokapanje novorođenčadi u prvoj građevinskoj fazi predstavlja nastavak tradicije i prakse iz ranijeg naselja.

Način pokapanja je ostao isti, dok je u pojedinim slučajevima položaj tijela drugačiji u odnosu na ranije ukope. Varijacije u ukopu su karakteristične za neolit regije.³³⁶ Ukopi novorođenčadi su praktikovani na širem prostoru tokom neolita i teško je odrediti da li se

---

³³⁰ Pollard 1999, 84.

³³¹ Orton 2008, 37.

³³² Hofmann 2012, 196.

³³³ Benac 1971, 76.

³³⁴ Benac 1971, 76.

³³⁵ Benac 1971, 75.

³³⁶ Srejović 1979, 51.

određeni ritus autohtono razvio ili je produkt migracije ili uticaja. U slučaju Obra II s obzirom da se radi o ritualu koji je praktikovan u ranijim fazama naselja (Obre I), vjerovatnije je da se radi o autohtonom razvoju rituala koji je bio karakterističan za šire geografsko područje tokom neolita.

Okolište: Dezintegracija kroz sezonske migracije i konkurentnost?

Arheološki lokalitet Okolište se nalazi na području sela Radinovići i situiran je na pleistocenskoj terasi pored rijeke Bosne. U okolini naselja se nalazi plodno zemljište za zemljoradnju i prostranstva pogodna za ispašu.³³⁷ Veličina naselja iznosi 7,5 ha i predstavlja najveće neolitsko naselje istraženo u BiH.³³⁸ Lokalitet je istraživan u okviru tri kampanje:

- 1966. A. Benac je u sklopu sistematskih istraživanja centralne Bosne otvorio probnu sondu koja je sadržavala keramiku Butmira II, Butmira III i keramiku sa hvarskolišičkim dekorativnim stilom. Veličina otvorene sonde iznosila je 4x4 m.³³⁹
- 1988. S. Perić je izvršio sondažna ispitivanja u cilju određivanja hronologije naselja. Istražena površina tokom ove kampanje iznosila je 98 m² i otkriveni materijal je svrstan u period „kakanjske kulture“ i Butimir I.³⁴⁰
- od 2002. – 2008. tim koji je predvodio J. Müller izveo je sistematska istraživanja Okolišta.³⁴¹

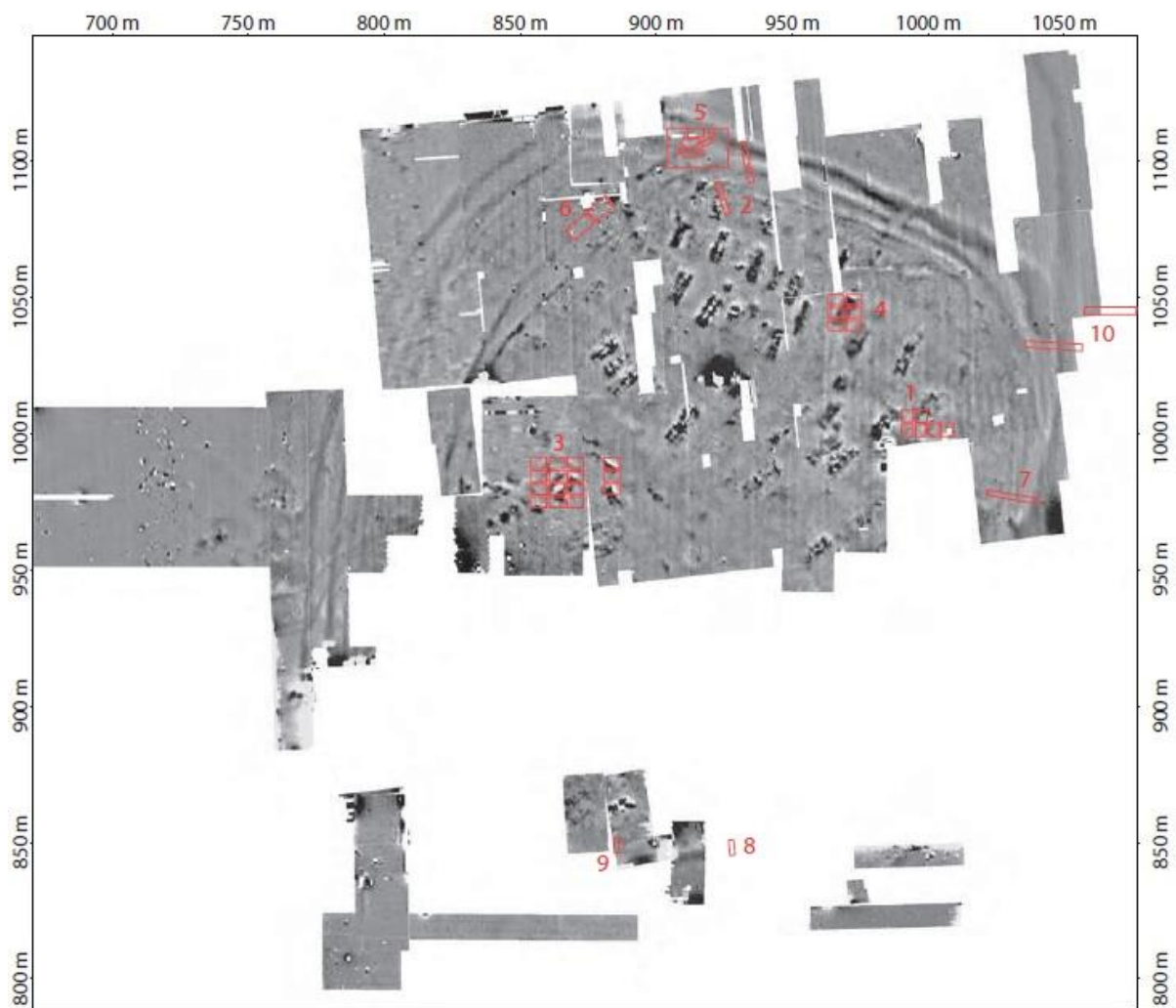
³³⁷ Kučan 2008, 129, 141.

³³⁸ Hofmann i ostali 2008, 15.

³³⁹ Benac 1979, 413.

³⁴⁰ Perić 1985 – 86, 15 – 22.

³⁴¹ Hofmann i ostali 2008, 16.

Sl. 5 Okolište: Rezultati geomagnetne prospekcije prema Mulleru.

Poslednja faza istraživanja dala je najviše informacija o životu u neolitskom naselju prvenstveno zbog velikog obima istražene površine. Geomagnetnom prospekcijom istražena je površina od 3 ha koja je odredila daljni tok iskopavanja.³⁴² Ukupna površina sonde koje su otvorene nakon geomagnetne prospekcije iznosila je 553 m².³⁴³

U okviru istražene površine definisane su 3 faze naselja sa 9 građevinskih horizonata.³⁴⁴ Otkrivena su ukupno 42 objekta koja su identifikovana kao stambene strukture. U prvoj fazi su identifikovane 3 poluzemunice veličine 8 x 3m, dok su ostale nasebinske strukture građene u kasnijim fazama isključivo nadzemne.³⁴⁵ Dimenzije nadzemnih objekata variraju između 7,5 x 2,9 m – 11 x 4,9 m.³⁴⁶ Tipične dimenzije nasebinskih objekata iznose 10,4 –

³⁴² Hofmann i ostali 2008, 24 – 30.

³⁴³ Hofmann i ostali 2008, 24 – 30.

³⁴⁴ Hofmann, 2012, 290.

³⁴⁵ Hofmann i ostali 2008, 32.

³⁴⁶ Hofmann i ostali 2008, 54.

4,4 m. Od ukupnog broja naseobinskih objekata 13 je uništeno paljevinom.³⁴⁷ Otkriveni naseobinski objekti su bili orijentisani u pravcu sjeveroistok – jugozapad, poredani u redove sa razmacima koji su činili pristup objektima.³⁴⁸ Prostor između objekata je bio popločan kamenjem i odbačenim artefaktima.³⁴⁹

Tokom prve i druge faze procjenjeno je da je simultarno egzistiralo oko 500 – 600 naseobinskih objekata, te da je populacija Okolišta iznosila između 2000 – 3000 ljudi.³⁵⁰ Tokom šeste građevinske faze zabilježena je znatna porast gustine naselja i promijena orijentacije naseobinskih objekata za 20 stepeni.³⁵¹

Naselje u Okolištu je bilo opasano fortifikacijskim sistemom koji je više puta obnavljan.³⁵² U prvoj fazi identifikovano je nekoliko paralelnih rovova.³⁵³ U drugoj fazi je identifikovan samo jedan rov, dok je u trećoj fazi rov zapušten i zatrpan.³⁵⁴ Okolište za sada predstavlja jedini lokalitet u BiH na kojem je sa sigurnošću utvrđen fortifikacijski sistem na neolitskom naselju.

Naselje u Okolištu je osnovano oko 5200 godine p.n.e i egzistiralo je sve do 4850 godine p.n.e kada se veličina smanjuje na 1,8 ha i otprilike 100 kuća.³⁵⁵

Naseobinski objekti su se sastojali od stubova koji su nosili krovnu konstrukciju, između nosećih stubova su redane oblice horizontalno ili vertikalno i pruće koje je oblijepljeno glinom.³⁵⁶ Na glinu je aplicirana žbuka kao zaštitni sloj. Debljina zidova je iznosila od 20 – 30 cm dok su na jednom fragmentu lijepa otkriveni tragovi rezbarenja.³⁵⁷ U 10 naseobinskih objekata su otkrivena ognjišta, a u jednom slučaju je identifikovana kalotna peć. Ognjišta su bila ovalnog ili kružnog oblika i temelji su građeni od riječnih oblutaka. Kalotna peć je imala pravougaonu osnovu sa zaobljenim uglovima. U sjevernom dijelu naseobinskih objekata pronađene su brojne polupreradevine.³⁵⁸ U pojedinim kućama (1 i 6) je pronađeno mnoštvo utega koncentrisanih na određenom mjestu.³⁵⁹ Pod naseobinskih objekata bio je izgrađen od

---

³⁴⁷ Hofmann i ostali 2008, 54.

³⁴⁸ Hofmann i ostali 2008, 53.

³⁴⁹ Hofmann i ostali 2008, 50.

³⁵⁰ Hofmann i ostali 2008, 48.

³⁵¹ Hofmann i ostali 2008, 45.

³⁵² Parkinson, Gyucha 2012, 167

³⁵³ Hofmann i ostali 2008, 37.

³⁵⁴ Hofmann i ostali 2008, 39.

³⁵⁵ Hofmann 2013, 477.

³⁵⁶ Opiola 2008, 113.

³⁵⁷ Hofmann i ostali 2008, 55.

³⁵⁸ Hofmann i ostali 2008, 60.

³⁵⁹ Hofmann i ostali 2008, 62.

nabijene gline.³⁶⁰ Objekti su često građeni sukcesivno na temeljima prijašnjih kuća.³⁶¹ U trećoj fazi dimenzije naseobinskih objekata su veće. Prostor unutar kuće je vjerovatno bio podijeljen na tri dijela.³⁶² Privreda naselja se oslanjala isključivo na uzgoj domestikovanih biljaka i životinja.³⁶³ Ostaci divljih životinja su slabo zastupljeni i rezultat su aktivnosti lova u cilju zaštite usjeva i domaćih životinja ili simbolično-ritualnih radnji.³⁶⁴

Na osnovu podataka dobijenih istraživanjima u Okolištu jasno je da je zajednica koja je formirala naselje već bila upoznata sa lokacijom na šta ukazuju poluzemunice. Prve naseobine su korištene sezonski da bi kasnije ova lokacija bila naseljena trajno. Za razliku od drugih lokaliteta koji su sistematski istraženi u Okolištu lov se ne praktikuje ni kao pomoćna grana privrede što ukazuje da osnivači nisu poticali iz za sada poznatih naselja. Planska izgradnja naselja sa jasno definisanim pozicijama za kuće, ulice i fortifikaciju ukazuje na složeniju društvenu organizaciju i međusobnu saradnju stanovnika naselja.³⁶⁵

Muller predstavlja dva modela društvene dinamike unutar naselja koja je uticala na razvoj i degradaciju naselja. Prvi model se bazira na sezonskim migracijama jednog dijela stanovništva prvenstveno zbog stočarskih aktivnosti.³⁶⁶ U Okolištu najzastupljenija domestikovana životinja je govedo (1288 fragmenata), znatno manje ostataka je pronađeno koze/ovce (208 fragmenata) i svinje (118).³⁶⁷ Potrebe ispaše najzastupljenijeg domestikata nisu mogle biti zadovoljene u neposrednoj blizini naselja, te su sezonske migracije određenog broja stanovništva bile neizbježne.³⁶⁸ Muller vidi mlade muške neoženjene osobe kao čuvare krda, koje bi najviše učestvovala u stočarstvu.³⁶⁹ U povratku bi odbijali autoritet starijih muških članova naselja koji bi izazvali i preuzeli. Prema Mulleru ovaj ciklus bi se stalno ponavljao i on je upravo doveo do postepenog propadanja naselja.³⁷⁰

Drugi model Mullera se zasniva na proizvodnji žitarica pojedinačnih domaćinstava.³⁷¹ Na osnovu analize sadržaja u objektima koji su stradali u požaru, Muller dijeli domaćinstva na

---

³⁶⁰ Hofmann i ostali 2008, 55.

³⁶¹ Hofmann i ostali 2008, 43.

³⁶² Hofmann i ostali 2008, 55.

³⁶³ Muller – Scheesel i ostali 2010, 185 – 186.

³⁶⁴ Benecke 2008, 125.

³⁶⁵ Hofmann i ostali 2008, 55.

³⁶⁶ Muller – Scheesel i ostali 2010, 188 – 189.

³⁶⁷ Benecke 2008, 124.

³⁶⁸ Muller – Scheesel i ostali 2010, 188.

³⁶⁹ Muller – Scheesel i ostali 2010, 188.

³⁷⁰ Muller – Scheesel i ostali 2010, 189.

³⁷¹ Muller 2012, 48 – 49.

hiperproduktivna i sa ispod prosječnom proizvodnjom žitarica.³⁷² Prema Mulleru artefakti pronađeni u okviru određenih domaćinstava reflektuju specijalizaciju u domenu obrade žitarica, proizvodnje tkanina i drugih polupreradevina.³⁷³ Međutim žitarice uzima kao glavni pokazatelj bogatstva i kuće uništene požarom koje su ujedno i najbogatije artefaktima interpretira kao posljedicu društvenih nemira.³⁷⁴ Društveni nemiri bi prema Mulleru bili proizvod sve veće društvene nejednakosti između domaćinstava.³⁷⁵

Prilikom postavke drugog modela društvene dinamike unutar naselja i razloga smanjenja obima naselja Muller ne pominje ranije postavljenu tezu o sezonskim migracijama.³⁷⁶ Time se zanemaruje važan segment privređivanja i goveda kao jedinice bogatstva koja je mogla biti vrijednija od žitarica iz mnogo razloga.³⁷⁷ Kuće kod kojih je zabilježena smanjena produkcija žitarica ili nije detektovana nikako, može se pretpostaviti da su pripadali porodicama koje su se specijalizovale za uzgoj životinja.³⁷⁸ Kao što je navedeno iznad Muller sezonske migracije tumači kao izvor stalnih sukoba u cilju sticanja moći. Postavka kojom se podrazumjeva da su mladi muškarci imali glavnu ulogu u praćenju krda predstavlja čistu hipotezu. Prvenstveno nije jasno kakav je sistem vlasništva postojao unutar naselja u Okolištu. U slučaju da je bilo privatno (što je vjerovatnije ako se uzme u obzir struktura naselja i artefakata koji su pronađeni unutar objekata i postojanje ostava) samo određeni članovi odnosno vlasnici bi se brinuli o krdima, gdje bi mogle biti uključene i ženske pripadnice porodice.³⁷⁹ Unutar porodice bi kroz društvenu reprodukciju i pravila nasljeđivanja bili riješeni problemi borbe za moć. Struktura nasljeđivanja moći stalnim konfliktom koju je Muller predložio bi bila previše destruktivna da bi je stanovnici naselja nastavili održavati.³⁸⁰

Druga hipoteza koju je Muller postavio bez uzimanja u obzir predhodnu ima nekoliko nedostataka. Objekti koji su stradali paljevinom ne predstavljaju specifičnu pojavu koja je detektovana samo na Okolištu.³⁸¹ U svim do sada istraženim neolitskim naseljima na prostoru jugoistočne Evrope identifikovane su strukture koje su stradale u požaru. Iako su u drugim geografskim predjelima objekti stradali u požaru uobičajni, na prostoru jugoistočne Evrope

---

³⁷² Muller 2012, 50.

³⁷³ Muller 2012, 51.

³⁷⁴ Muller 2012, 49.

³⁷⁵ Muller 2012, 51.

³⁷⁶ Muller 2012, 48 – 51.

³⁷⁷ Orton 2008, 48.

³⁷⁸ Orton 2008, 14.

³⁷⁹ Orton 2008, 36.

³⁸⁰ Tringham 2005, 105.

³⁸¹ Stevanović 1997, 337.

zastupljenost je znatno veća.³⁸² Na osnovu analize spaljenih ostataka kuća na lokalitetu Opopu M. Stevanović je došla do nekoliko zaključaka. Objekti koji su bili spaljeni nisu mogli doseći temperaturu u slučaju spontanog zapaljenja, već se temperatura konstantno morala održavati dodatkom novog goriva.³⁸³ U slučaju Okolišta i Opra II ostaci paljevine su ograničeni na pojedine objekte, dok susjedne kuće iako udaljene samo 1 – 1,5 m nisu oštećene paljevinom.³⁸⁴ Druga interesantna pojava je da su spaljeni objekti često bogati artefaktima za razliku od objekata koji nisu gorili.³⁸⁵

Pljačku kao glavni motiv paljenja objekata je kritikovala R. Tringham koja smatra da bi pregovorima i saradnjom interes pojedinaca bio adekvatnije zadovoljen nego sukobom.³⁸⁶ Nedostatak skeleta i pristustvo punog kućog inventara na svim lokalitetima isključuje akt agresije kao izvor paljevine.³⁸⁷

Pojava paljevine se može posmatrati iz drugog ugla, kao ritualni akt i konačni dio ciklusa života kuće.³⁸⁸ Razlog paljenja pojedinih objekata može biti višestruk. Na Okolištu je procijenjeno da prosječan život jedne kuće iznosi 50 godina.³⁸⁹ Kraj života kuće mogao je biti povezan sa krajem života vlasnika gdje bi se kuća ritualno palila.³⁹⁰ U ovom slučaju kao što je zabilježeno na Okolištu i Opra II samo bi određene kuće prošle kroz navedeni ritual jer su otkriveni objekti koji nisu gorili.³⁹¹ U Opra II kuće koje su stradale u paljevini imale su znatno bogatiji inventar od ostalih, u Okolištu je slična situacija u nešto skromnijem izdanju.³⁹² Raspored artefakata u oba slučaja ne odražava nužno samo bogatstvo domaćinstva već percepciju stanovnika naselja o ideji kako bi idealna kuća trebala izgledati.³⁹³ Raspored artefakata unutar namjerno zapaljenih kuća ne reflektuje vijernu sliku svakodnevnog života već ideju na koji način bi se on trebao odvijati i koji bi artefakti trebali korespondirati sa određenim dijelovima kuće.³⁹⁴ Zbog navedenog je evidentna razlika između kuća koje su zapaljene u ritualnom obredu i kuća koje su samo napuštene. U drugom slučaju jedini ostaci u

---

³⁸² Stevanović 1997, 337.

³⁸³ Stevanović 1997, 363 – 365.

³⁸⁴ Cavulla, Ghorghia 2008, 38.

³⁸⁵ Muller 2012, 50.

³⁸⁶ Tringham 2005, 105.

³⁸⁷ Tringham 2005, 106.

³⁸⁸ Smith 2013, 309.

³⁸⁹ Hofmann 2013, 473.

³⁹⁰ Tringham 2005, 107.

³⁹¹ Benac 1971, 25.

³⁹² Benac 1971, 40 - 46, Muller 2012, 50.

³⁹³ Borić 2007, 100.

³⁹⁴ Smith 2013, 322.

arheološkom kontekstu su tragovi od stupova ili nabijene gline, dok je većina artefakata odnešena prilikom napuštanja kuće.³⁹⁵

Na osnovu navedenog Mullerov dijagram hiperproduktivnosti i ispod prosječne produktivnosti domaćinstava kao relevantan pokazatelj bogatstva gubi značaj. Ako se uzme u obzir ritualni karakter čina paljenja i samim tim raporeda artefakata unutar kuće, isti ne mogu biti razmatrani kao refleksija svakodnevnog života unutar domaćinstva.

Obje teze kojima Muller objašnjava socio-političke odnose unutar naselja imaju za cilj da objasne razvoj naselja odnosno njegovu postepenu dezintegraciju i smanjenje. Muller i Hofmann takođe koriste raznovrsnost ukrasa na keramici kao pokazatelj društvenih tenzija.³⁹⁶ Smanjenje raznovrsnosti ukrasa u posljednjim fazama povezuju sa smanjenjem naselja koje je prouzrokovano odlaskom konkurentske grupe čime je i društvena tenzija smanjena.³⁹⁷

Autori ne uzimaju u obzir regionalni trend smanjenja naselja i porasta monohromne keramike.³⁹⁸ Malo je vjerovatno da su se na svim lokalitetima odvijali procesi koje su Muller i Hoffman zamislili u Okolištu. Smanjenje naselja i pojednostavljenje ukrasa na keramici su prije povezani sa faktorima koji su imali uticaja na cijelu regiju.³⁹⁹

Informacije o klimatskim uslovima nisu još dostupne tako o uticaju klime na strukturu neolitskih naselja u BiH i regiji nije moguće govoriti sa većom sigurnošću. Drugi faktor koji je mogao imati uticaja na smanjenje naselja su posljedice života u većim zajednicama. U naseljima kao što je Okolište, gdje je gustina naseljavanja relativno velika, rizici od zaraznih bolesti kako ljudi tako i životinja i biljaka su bili veći.⁴⁰⁰ Povećanjem mortaliteta i rizika od bolesti, život u velikim zajednicama pored svih pogodnosti bi bio manje privlačan.

U manjim zajednicama zarazne bolesti nemaju veliki potencijal širenja čime bi organizacija manjih naselja postala privlačnija.⁴⁰¹ S obzirom da se zarazne bolesti šire zajedno sa ljudima i životinjama u kontekstu sezonskih migracija cijela regija bi mogla biti veoma lako zahvaćena. U ovom slučaju veće zajednice bi bile dosta podložnije, dok bi se u manjim zaraza mogla lakše lokalizovati i time spriječiti dalje širenje.⁴⁰² Navedene uzročno-posljedične veze su lako

---

³⁹⁵ Hofmann i ostali 2008, 50.

³⁹⁶ Muller 2012, 50, Hofmann 2012, 197.

³⁹⁷ Hofmann 2012, 197.

³⁹⁸ Perić 1995, 50.

³⁹⁹ Hodder 1979, 451

⁴⁰⁰ Souza Leal, Andrade Zannoto 2000, 196.

⁴⁰¹ Bandy 2005, 334.

⁴⁰² Souza Leal, Andrade Zannoto 2000, 196.

uočljive te je jedna veća epidemija mogla prouzrokovati smanjenja većih naselja i formiranje više manjih naseobina.

Smanjenjem naselja dolazi do smanjenja društvene kompleksnosti kao i promijene društvenih odnosa unutar zajednica. Kao direktna posljedica javljaju se kuće većih dimenzija i smanjenje gustine naseljavanja unutar naselja.⁴⁰³ U posljednjoj fazi kao što je navedeno fortifikacijski sistem gubi svoju funkciju i rovovi prestaju biti obnavljani.⁴⁰⁴ Posljedice smanjenja naselja, nestanka fortifikacijskog sistema i povećanja naseobinskih objekata znatno su uticale na transformaciju društvenih odnosa unutar naselja.⁴⁰⁵ Nestanak fortifikacijskog sistema je psihološki uticao na članove koji gube sigurnost zidova i samim tim osjećaj fizičke odvojenosti naselja od okoline. Koncept unutar-izvan zidova gubi svoj smisao što je vjerovatno uticalo i na samu identifikaciju unutar naselja i nivo povezanosti između stanovnika.⁴⁰⁶ Smanjenje gustine naselja dalje ukazuje na slabiju povezanost domaćinstava unutar naselja. Veće dimenzije kuća govore o njihovom značaju u društvenoj interakciji, čime postaju središte društvenog života jednog domaćinstva.

Navedena društveno-politička situacija ne zahtjeva društvena tijela koja bi bila u mogućnosti da mobilizuju stanovništvo u cilju izvršavanja aktivnosti koje su od značaja za cijelu zajednicu. Time se gubi koherentnost i moć pojedinih grupa u društveno-političkom domenu gdje jača nezavisnost pojedinačnih domaćinstava što dovodi do postepene dezintegracije cijele zajednice. Nezavisna domaćinstva imaju moć da pojedinačno uspostavljaju i raskidaju društvene „ugovore“ što na koncu dovodi i do napuštanja naselja. Stoga se ideja o masovnoj relokaciji naselja koju predlaže Hofmann čini malo vjerovatnom.

---

⁴⁰³ Hofmann i ostali 2008, 50.

⁴⁰⁴ Hofmann i ostali 2008, 39

⁴⁰⁵ Shennan 2008, 325.

⁴⁰⁶ Hodder 2005, 129

Zaključak

Da bi se rekonstruisala što vjernija slika života neolitskog čovjeka, naselja je potrebno posmatrati prvenstveno kao zasebne jedinice pa tek onda kao dijelove veće mreže. Generalizacija karakteristika neolitskih naselja i povezivanje do sada otkrivenih lokaliteta na osnovu samo jednog elementa pokazala se kontraproduktivnom i zavaravajućom. Pored stilske ukrašavanja keramičkih artefakata, privređivanje, način izgradnje naseobinskih struktura kao i prostorno uređenje samog naselja moraju biti uzeti u obzir prilikom pokušaja bilo kakve rekonstrukcije naseljavanja ili širenja naselja postojećih zajednica. Slaba kvantitativna istraženost naselja u Bosni i Hercegovini ne dozvoljava postavljanje solidnog modela nastanka postojećih zajednica. Do sada stil ukrašavanja keramike je korišten kao indikator veze novoosnovanog i matičnog naselja, gdje bi nedostatak određene razvojne faze keramike služio kao potvrda porijekla novoosnovanog naselja. Navedeni interpretacijski okvir je korišten i pri pokušaju objašnjenja porijekla neolitskih zajednica na prostoru Bosne i Hercegovine. Nedostatak mezolitskih lokaliteta odnosno kontinuiteta naseljavanja iz paleolita u neolit je objašnjen depopulacijom današnje teritorije BiH, te je prisustvo neolitskih naselja pripisano isključivo migracijama iz okolnih teritorija. Kao što se može vidjeti izbor lokacija neolitskih naselja nije slučajna, već je rezultat dobrog poznavanja terena koji je periodično bio boravište prije stalnog naseljavanja. Takođe postojanje lovačko-sakupljačke zajednice u Lisičićima ukazuje na paralelno postojanje lovačko-sakupljačkih i zemljoradničko-stočarskih zajednica. Takođe velika zastupljenost lova u naseljima gdje su drugi načini privređivanja dominantniji ukazuje da je lov tokom cijelog neolita u pojedinim naseljima igrao značajnu ulogu. Napuštanje lova kao dopunskog načina privređivanja je jedino moguće pretpostaviti na lokalitetu Okolište. Distribucija naseobinskih struktura, tehnike izgradnje i promijene istih tokom života naselja su takođe zanemarene u većini dosadašnjih interpretacija. Interpretacije se najčešće baziraju na simplifikacijama i generalizacijama gdje se promjene u organizaciji naselja gledaju kao čisto praktične bez mogućnosti refleksije društvene organizacije. U ovom radu taj pristup je izazvan i suprotstavljen nizom interpretacijskih modela gdje je raspored naseobinskih struktura, njihova transformacija korištena kao pokazatelj društvene promjene unutar i izvan naselja. Međutim zbog slabe sistematske istraženosti neolita BiH na mnogo ključnih pitanja je za sada nemoguće dati odgovor. To se prvenstveno odnosi na vezu između naselja, distribucije ljetnih i zimskih kampova u slučaju visokomobilnih zajednica, uloge pećinskih staništa, pitanja formiranja naselja u ranom neolitu kao i dezintegracije zajednica u

kasnom neolitu i okupacije dominantih pozicija početkom eneolita. Na navedena pitanja nije moguće dati sigurnije odgovore bez novih istraživanja koja će pružiti dodatne informacije o životu ljudi u ovom periodu. Nova istraživanja pored savremene metodologije moraju imati u vidu kompleksne društvene odnose i značaj naselja u interpretaciji istih.

Literatura

- AMES 1994.: Kenneth M. Ames, *The Northwest coast: Complex hunter-gatherers, ecology and social evolution*, Annual reviews Anthropology 23, Oregon, 209 – 229
- BAILEY 1999.: Douglass W. Bailey, *What is a tell? Settlement in fifth millennium Bulgaria*, u: Brück, J. and Goodman, M. (eds.) *Making Places in the Prehistoric World: Themes in Settlement Archaeology*. London, 94 – 111
- BANDY 2008.: Matthew Bandy, *Global patterns of early village development*, u: J. Bocquet-Appel, U. Bar-Yosuf (eds) *The Neolithic Demographic Transition and its Consequences*, New York City, 333 – 358
- BATOVIĆ 1979.: Šime Batović *Jadranska zona*, u: Alojz Benac (ed), *Praistorija jugoslavenskih zemalja II, Neolitsko doba*, Sarajevo, 473 – 634
- BENAC 1949 – 1950.: Alojz Benac, *Istraživanja prehistorijskih nalazišta u dolini Bile*, GZM sv. IV – V., Sarajevo, 5 – 44
- BENAC 1951.: Alojz Benac, *O ishrani prehistorijskih stanovnika Bosne i Hercegovine*, GZM sv. VI, Sarajevo, 271 – 279
- BENAC 1952.: Alojz Benac, *Način stanovanja u prehistorijskim periodima Bosne i Hercegovine* GZM sv. VII, Sarajevo, 121 – 138
- BENAC 1953.: Alojz Benac *Neolitsko naselje u dolini Bile*, GZM sv. VIII, 237 – 263
- BENAC 1954.: Alojz Benac, *Predhodna istraživanja na neolitikom naselju Lisičići*, GZM sv. IX, Sarajevo, 137 – 150
- BENAC 1955.: Alojz Benac, *Neolitikom naselje u Lisičićima kod Konjica*, GZM sv. X, Sarajevo, 49 – 77
- BENAC 1958.: Alojz Benac, *Neolitikom naselje u Lisičićima kod Konjica*, Naučno društvo NR Bosne i Hercegovine Knjiga X, Sarajevo
- BENAC 1966.: Alojz, Benac, *Širenje neolitskih kultura dolinom Neretve*, *Vijesnik za Arheologiju i Historiju Dalmatinsku*, Split, 37 – 45
- BENAC 1971.: Alojz Benac, *Obre II - Neolitsko naselje butmirske grupe na Gronjem polju*, GZM XXVI, Sarajevo, 5 – 300
- BENAC 1972/1973.: Alojz Benac, *Obre I - Neolitsko naselje starčevačko-impresso i kakanjske kulture na Raskršću*, GZM sv. XXVII/XXVIII, Sarajevo, 5 - 171
- BENAC 1979.: Alojz Benac, *Prelazna zona*, u: Alojz Benac (ed), *Praistorija jugoslavenskih zemalja II, Neolitsko doba*, Sarajevo, 363 – 472
- BENECKE 2008.: Norbert Benecke, *Arheozološka istraživanja*, GZM sv L/LI, Sarajevo, 124 – 126

BOCQUET-APPEL, BAR-YOSUF 2008.: Jean – Pierre Bocquet-Appel, Ufer Bar-Yosuf *Prehistoric demography in time of globalization* u: J. Bocquet-Appel, U. Bar-Yosuf (eds) *The Neolithic Demographic Transition and its Consequences*, New York City, 1 – 12

BORIĆ 2005. Borić, Dušan *Deconstructing essentialisms: Unsettling frontiers of the Mesolithic-Neolithic Balkans*, u: D. Bailey, A. Whittle and V. Cummings (eds.) *(Un)settling the Neolithic*, Oxford, 16 – 31

BORIĆ 2007.: Dušan, Borić, *The house between grand narrative and microhistory: A house history in the Balkans*, *The Durable House: House Society Models in Archaeology*, Occasional Papers, vol. 35. Carbondale, IL: Center for Archaeological Investigations (CAI), Southern Illinois University, 97 – 129

BUDJA 2005.: Mihael Budja. *The process of Neolithisation in South-eastern Europe: from ceramic female figurines and cereal grains to entoptics and human nuclear DNA polymorphic markers*, *Documenta Praehistorica XXXII*, Ljubljana, 53 – 72

CAVULLA, GHORGHIA 2008.: Fabio Cavulla, Dragos Ghorghia *Looking for a methodology burning, wattle and daub housing structures: A preliminary report on an Archaeological Experiment* *Journal of Experimental Pyrotechnologies*, 1, 37 – 43

COHEN 2008.: Mark N. Cohen, *Implications of the NDT for world wide health and mortality in prehistory* u: J. Bocquet-Appel, U. Bar-Yosuf (eds) *The Neolithic Demographic Transition and its Consequences*, New York City, 481 – 500

ČOVIĆ 1959.: Borivoj Čović, *Tragovi preistorijskih migracija u sjeveroistočnoj Bosni* Članci i građa za kulturnu istoriu istočne Bosne, Tuzla, 5 – 19

EVANS 2005.: J.G. Evans, *Memory and ordination: Environmental archaeology in tells*, u: D. Bailey, A. Whittle and V. Cummings (eds.), *(Un)settling the Neolithic*, Oxford, 112 - 125

GORING-MORRIS, BELEF-COHEN 2008.: Nigel Goring-Morris and Anna Belfer-Cohen, *A roof over one's head: Developments in near eastern residential architecture across the Epipaleolithic- Neolithic transition*, u: J. Bocquet-Appel, U. Bar-Yosuf (eds) *The Neolithic Demographic Transition and its Consequences*, New York City, 239 – 286

HERSHIKOVITZ, GOPHER 2008.: Israel Hershikovitz and Avi Gopher, *Demographic, biological and cultural aspects of the neolithic revolution: A view from southern Levant* u: J. Bocquet-Appel, U. Bar-Yosuf (eds) *The Neolithic Demographic Transition and its Consequences*, New York City, 441 – 480

HODDER 1979.: Ian Hodder, *Economic and social stress and material culture patterning*, *American Antiquity* 44, 446 – 454

HOFFMAN 2012.: Robert Hoffman, *Style and Function of Pottery in relation to the Development of Late Neolithic settlement patterns in Central Bosnia*, u: *Tells: Social and Environmental Space*, Bann, 181 – 202

HOFFMAN, MULLER, RASSMANN 2013.: Robert Hoffman, Johannes Müller, Knut Rassmann, *Okolište I*, UNIVERSITÄTSFORSCHUNGEN ZUR PRÄHISTORISCHEN ARCHÄOLOGIE sv. 228, Bonn

- HOFMANN, KUJUNDŽIĆ-VEJZAGIĆ, MULLER, RASSMANN, MULLER – SCHEESEL 2008.: Robert Hofmann, Zilka Kujundžić-Vejzagić, Johannes Müller, Knut Rassmann, Nils Müller-Scheessel, *Rekonstrukcija procesa naseljavanja u kasnom neolitu na prostoru Centralne Bosne*, GZM sv. L/LI, Sarajevo, 11 – 17
- HOODER 2005.: Ian Hodder, *The spatio-temporal organization of the early „town“ at Catalhöyük*, In D. Bailey, A. Whittle and V. Cummings (eds) (un)settling the Neolithic. Oxbow, 126 – 139
- KOTASKIS 2005.: Kostas Kotaskis, *Across the border: unstable dwellings and fluid landscapes in the earliest Neolithic of Greece*, u: D. Bailey, A. Whittle and V. Cummings (eds.), (Un)settling the Neolithic, Oxford 8 – 15
- KUČAN 2008.: Dušanka Kučan, *Preliminarni izvještaj o ispitivanjima ugljenisanih biljnih ostataka na kasnoneolitskom naselju Okolište*, GZM sv L/LI, Sarajevo, 127 – 131
- KUIJT 2008.: Ian Kuijt, *Demography and storage systems during the Southern Levantine Neolithic*, u: J. Bocquet-Appel, U. Bar-Yosuf (eds) *The Neolithic Demographic Transition and its Consequences*, New York City, 287 – 314
- LINDEN, PANDŽIĆ, ORTON 2014.: Mark Vander Linden, Ivana Pandžić, David Orton, *New radiocarbon dates for the Neolithic period in Bosnia and Herzegovina*, *Godišnjak CBI* 43, Sarajevo, 7 – 43
- MARIJANOVIĆ 1983: Brunislav Marijanović, *Prilog proučavanju ekonomije starijeg neolita Hercegovine*, GZM sv. XXXVIII, Sarajevo, 65 – 72
- MESOUDI, O`BRIEN 2008.: Alex Mesoudi, Michael O Brien, *The learning and transmission of hierarchical cultural recipes*, *Biological Theory*, 3(1), 63 – 72
- MILLS 2005.: Stive Mills, *Sensing the place: Sounds and landscape perception*, u: D. Bailey, A. Whittle and V. Cummings (eds.), (Un)settling the Neolithic, Oxford, 79 – 89
- MILNER 2005.: Nicky Milner, *Can seasonality studies be used to identify sedentism in the past?* D. Bailey, A. Whittle and V. Cummings (eds.), (Un)settling the Neolithic, Oxford, 32 – 37
- MULLER – SCHEESEL, HOFMANN, MULLER, RASMANN 2010: Nils Müller-Scheeßel, Robert Hofmann, Johannes Müller, Knut Rassmann, *The socio-political development of the late Neolithic settlement of Okoliste/Bosnia-Herzegovina: Devolution by transhumance?*, u: *Landscapes and Human Development: The Contribution of European Archaeology*, Bonn, 181 – 192
- MULLER 2012.: Johannes Muller, *Tells, Fire and Copper as Social Technologies*, u: *Tells: Social and Environmental Space*, Bann, 47 – 52
- OPIOLA 2008.: Dagmar Opiola, *Rezultati analiza kućnog lijepa sa lokaliteta Okolište*, GZM sv. L/LI, Sarajevo, 111 – 120
- ORTON 2008.: David C. Orton, *Beyond hunting and herding: humans, animals, and the political economy of the Vinča period*, University of Cambridge: neobjavljen doktorski rad.

PARKINSON, GYUCHA 2012.: William A. Parkinson, Attila Gyucha *Tells in Perspective: Long-term Patterns of Settlement Nucleation and Dispersal in Central and Southeast Europe*, u: *Tells: Social and Environmental Space*, Bann, 105 – 116

PERIĆ 1985/1986.: Slaviša Perić, *Novi nalazi s Okolišta kod Visokog*, GZM sv. XL/XLI, Sarajevo 15 - 22

PERIĆ 1995.: Slaviša Perić, *Butmirska kultura*, Beograd

PLOURDE 2009.: Aimée M. Plourde, *Prestige goods and the formation of political hierarchy – a costly signaling model*, u: Shennan, S.J., (ed.) *Pattern and Process in Cultural Evolution*, Berkeley, 265 – 276

POLLARD 1999.: Jochua Pollard, *These places have their moments: thoughts on settlement practices in the British Neolithic*, u: Brück, J. and Goodman, M. (eds.) *Making Places in the Prehistoric World: Themes in Settlement Archaeology*. London, 76 – 93

PRICE 1999.: Mary F. Price, *All in the Family: the impact of gender and family construct on the study of prehistoric settlement*, u: J. Bruck, M. Goodman (eds), *Making places in the prehistoric world: themes in settlement archeology*, London, 30 – 51

SOUZA LEAL, ANDRADE ZANOTTO 2000.: Elcio de Souza Leal, Paulo Marinho de Andrade Zanotto, *Viral diseases and human evolution*, Mem. Inst. Oswaldo Cruz, Vol. 95, Rio de Janeiro, 193 – 200

SCHROEDTER, HOFMANN, MÜLLER-SCHEESSEL, MÜLLER, NELLE 2012.: Tim M. Schroedter, Robert Hofmann, Nils Muller-Scheessel, Johannes Muller, Oliver Nelle, *Late neolithic vegetation around three sites in the Visoko basin Bosnia, based on archaeo-anthracology- spatial variation versus selective wood use*, SAGVNTVM 13, Valencia, 53 – 64

SHENNAN 2008.: Stephen Shennan, *Population Processes and Their Consequences in Early Neolithic Central Europe*, u: J. Bocquet-Appel, U. Bar-Yosuf (eds) *The Neolithic Demographic Transition and its Consequences*, New York City, 315 – 332

SREJOVIĆ 1979.: Dragoslav Srejović, *Protoneolit – Kultura Lepenskog vira*, u: Alojz Benac (ed), *Praistorija jugoslavenskih zemalja II, Neolitsko doba*, Sarajevo, 33 – 78.

SMITH 2003.: Craig S. Smith, *Hunter-Gatherer mobility, storage and houses in a marginal environment: An example from mid-hoocene of Wyoming*, *Journal of Anthropological archaeology* 22, Salt Lake City, 162 – 189

SMITH 2013.: Jessica Smith, *Tides of change? The house through the Irish Neolithic* u: D. Hofmann, J. Smyth (eds.) *Tracking the Neolithic House in Europe*, New York, 301 – 327

STEVANOVIĆ 1997.: Marija Stevanović, *The age of clay: The Social Dynamics of house destruction*, *Journal of anthropological Archaeology* 16, 334 – 395

TASIĆ 2009.: Nenad Tasić *Neolitska kvadratura kruga*, Beograd.

THISSEH 2005.: Laurene Thisseh, *The role of Pottery in agropastoralist communities in early neolithic southern Romania*, u: D. Bailey, A. Whittle and V. Cummings (eds.), *(Un)settling the Neolithic*, Oxford, 71 – 78

TRINGHAM 2005.: Ruth Tringham, *Weaving house life and death into places a blueprint for a hypermedia narrative*, u: D. Bailey, A. Whittle and V. Cummings (eds.), (Un)settling the Neolithic, Oxford, 98 – 111

VIGNE 2008.: Jean-Denis Vigne, *Zooarchaeological Aspects of the Neolithic Diet Transition in the Near East and Europe, and Their Putative Relationships with the Neolithic Demographic Transition*, u: J. Bocquet-Appel, U. Bar-Yosuf (eds) *The Neolithic Demographic Transition and its Consequences*, New York City, 179 – 206

WEISDORF 2005.: Jacob L. Weisdorf, *From foraging to farming: Explaining the Neolithic revolution*, *Journal of Economic Surveys* 19, Oxford, 562 – 586

WITTWER-BACKOFEN, TOMO 2008.: Ursula Wittwer-Backofen and Nicolas Tomo, *From health to civilization stress? In search for traces of a health transition during the early neolithic in Europe*, u: J. Bocquet-Appel, U. Bar-Yosuf (eds) *The Neolithic Demographic Transition and its Consequences*, New York City, 501 – 538

ZEDER 2012.: Melinda A. Zeder *The Broad spectrum revolution a AT 40: Resource diversity, intensification and an alternative optimal foraging explanations*, *Journal of anthropological archaeology* 31, Washington, 241 – 264